

Agarriatik Zuzijakira: Iragan mendeetako euskal hitzen bilaketarako hainbat ardatz eta adibide

IAGO IRIXOA CORTÉS

Historian doktorea. Ereiten K. Z.

MIKEL PRIETO GIL DE SAN VICENTE

Pedagogian doktorea

Laburpena:

Artikulu honek euskal hiztegi historikoaren ezagutzan sakontzeko helburua du. Iragan mendeetako dokumentazio argitaragabea aintzat hartuz, hainbat hitz bildu ditugu. Batzuk ezezagunak dira, beste batzuk, aldiz, ezezagunak ditugu edo dagoeneko lan ezberdinetan bilduta ageri zaizkigu, baina iturriek esanahi, kronologia edota esparru geografikoaren inguruko informazio berria dakarte. Oraingoan, XVI. mendetik XVIII. mende hasiera arteko idatzi gipuzkoarretan begirada jarri dugu, bilduma hau posible egiteko garai hori aztergai duten hainbat ekimenetan oinarritu baikara. Aldi berean, eta lan honen nondik norakoak aprobetxatuz, hitzen bilaketarako eman ditugun pausoen inguruan jardungo gara, zer iturri eta testuingurutan agertzen diren azalduz, etorkizuneko ikerkuntzetarako baliagarriak izango direlakoan.

Gako-hitzak: Euskara. Aro Berria. Dokumentazioa. Gipuzkoa.

Resumen:

El siguiente artículo pretende seguir ahondando en el conocimiento del léxico histórico vasco. A través de la documentación inédita de siglos anteriores, hemos recogido diversas palabras. Algunas son desconocidas;

otras, no obstante, son conocidas y/o están reogidas en diversos trabajos pero los escritos consultados aportan nuevos datos sobre su significado, cronología o marco geográfico. En esta ocasión nos hemos centrado en textos guipuzcoanos entre el siglo XVI e inicios del XVIII, debido a que gran parte de esta recopilación se ha basado en iniciativas que abordaban dicha cronología. Al mismo tiempo, y aprovechando los pasos seguidos, trazaremos una serie de pautas en torno a la búsqueda de las palabras, teniendo en cuenta el contexto y la fuente donde aparecen, al objeto de que puedan servir para futuras investigaciones.

Palabras clave: Euskera. Historia. Documentación. Edad Moderna. Gipuzkoa.

Summary:

The next lines want to delve into the knowledge of basque historical vocabulary. Through unknown or unpublished documents of past centuries, we have found certain words. Some of them are unknown; others are familiar or are gathered in different researches, but looking up the consulted writings, we have the choice to know new information about their meanings, chronology or geographical context. In this article we have base on documents between XVI and early XVIII centuries, thanks to initiatives which tackle that chronology. At the same time, we will draw up the guidelines followed on the search of these words, keeping in mind the context and source which their appear, hoping they will be useful to future researches.

Keywords: Basque language. History. Documents. Modern Ages. Gipuzkoa.

Laburdurak / Abreviaturas / Abbreviations

ald.: alderatu.

at.: atzealdea.

au.: aurrealdea.

AGG-GAO: Gipuzkoako Artxibo Orokorra-*Archivo General de Gipuzkoa.*

AGS: *Archivo General de Simancas.*

AHPG-GPAH: Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa-*Archivo Histórico de Protocolos de Gipuzkoa.*

ARChGr.: *Archivo de la Real Chancillería de Granada.*

ARCHV.: *Archivo de la Real Chancillería de Valladolid.*

ASJU: *Anuario del Seminario Julio de Urquijo.*

EAE: *Euskalerriaren Adiskideen Elkartearen Boletina*-Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.

EHU-UPV: Euskal Herriko Unibertsitatea-*Universidad del País Vasco.*

EINA: Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria-*Revista Internacional de Estudios Vascos.*

f. g.: foliatu gabe.

FLV: *Fontes Linguae Vasconum.*

GBBNN: Gipuzkoako Batzar Nagusiak.

GFA: Gipuzkoako Foru Aldundia.

HH. EE.: Hainbat egile.

IEA: Iruñeko Elizbarrutiko Artxiboa-*Archivo Diocesano de Pamplona.*

UA: Udal Artxiboa.

Sarrera¹

Duela denbora gutxi, iragan mendeetan erabili zen euskal hiztegiaren inguruan hainbat hausnarketa egin eta hitz zerrenda bat aurkezteko parada izan genuen, ia berrogeita hamar terminoz osatua². Kontzeptu gehienak, guztiak ez esatearren, ustekabeen topatutakoak izan ziren, lerro horiek ez baitzieten alde zurretik sortutako burutapen bati erantzun. Aitzitik, guztia pixkanaka oldoztu eta mamitutako ideia baten ondorio izan zen, aurkitzen edo beraiekin tupust egiten genuen anitz hitz bildu gabeak zirela edo orain arte esandakoen ondotik ezaugarri berriak zituztela konturatu ginenean. Datozen lerroetan ere antzeko bertze ekimen bat aurkeztera gatoz; hau da, gaur egun ezezagun edo jaso ez diren hainbat hitzen zerrenda bat plazaratu nahi dugu, edota ezagun

---

(1) Bertze behin ere, lerro hauek egiterako garaian jaso dugun laguntza eta gure amaigabeko galdera eta zalantzei erantzun dizkietenei esker onak adierazteko erabili nahiko genituzke. Bihoakie, beraz, gure eskerrik beroenak Ane Albisu, José Ramón Arrazola, Rosa Ayerbe, Josu Larrañaga, Juan Madariaga, Ramón Martín Suquía, Xabier Mendiguren, Antton Mari Mitxelena, Ibon Telleria, Juan Antonio Urbeltz eta Mikel Zalbideri. Beraien abegikortasuna funtsezkoa izan da lerro hauek burutzerako garaian.

(2) IRIXOA CORTÉS, I.; eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M. “Abelbidetik Zaborrera: Erdi Aro eta Aro Berriko euskararen ikerkuntzari buruzko hainbat ohar eta hitz zerrenda bat”, *EAE*, LXVII (2015), 129-172.

diren bertze batzuen inguruan esandakoez hainbat ohar egin. Horrez gain, eta orain arte ikasitakoaz baliatuz, gogoeta batzuk eskainiko ditugu gure sarrera honetan. Izan ere, burututako lanek bideari nolabaiteko argi eman diote, saskak kendu eta erretanak garbitzea ekarri dute. Modu honetan, halako beharretan jarduterako garaian pauso batzuk finkatu ditugulakoan gaude.

Aurreko artikuluan agertzen ziren oharrak ez ditugu hitzez hitz errepikatuko. Bertan agerian geratu zirenak oraino indarrean jarraitzen dutela deritzogu eta hainbat denboraz emaitza berriak agertuko zain geldituko garelakoan gaude, dokumentazio historikoarekin zerikusia duten ekimen isolatuak ematepe³. Edonola ere, berriki atera den liburu batean hainbat hizkuntzalarik eta adituk argitaragabeko dokumentazioa aintzat hartu dutela onartu beharra dago, nahiz eta horri heltzerako garaian, egon daitezkeen zailtasun eta beste-lako ohar negatiboak gehiago azpimarratu dituzten, aukerak baino⁴.

Gure helburu nagusia euskal hiztegiari nolabaiteko ekarpenak egitea bada ere, dokumentazio historikoak ematen dituen aukerak handiagoak dira; ez dira hitzen bilduma soil bat egitera mugatzen. Azken hilabeteotan aztertutako idatziek bertze alor batzuen inguruan hainbat galdera sorrazki dizkigute: toponimian, onomastikan, ahoskera eta soinu ezberdinak adierazteko idazkerrei dagokienez dokumentazioak aurkez ditzakeen arrastoetan, edota euskara beraren presentzia hitzez haratago islatzen duten kontuetan (gaztelaniara egindako itzulpenak, sintaxia...)⁵. Hau hala izanik ere, esparru horien ingurukoak zeharka lortutako datuen ondorio dira, gure helburu nagusiak betetzeko

---

(3) Bertzeak bertze, Josu Larrañaga Mutriku aldean egiten ari den ikerketa, edo Antton Mari Mitxelena Goizueta aldeko burdinolen inguran burutzen ari den lana. Ildo honetatik, euskara ardatz moduan hartu duen baina beste helburu batzuk bilatu dituen ikerkuntza bat azpimarratu nahi genuke, dokumentazio historikoa gure hizkuntzaren nondik norakoak aztertzeke ezinbertzekoa dela utzi duena. Zehazki, berriki Peio J. MONTEANO SORBET-ek argitaratu duen *El iceberg navarro. Euskera y castellano en la Navarra del siglo XVI*, Iruñea 2017, Pamiela, liburuaz ari gara. Egileak agerian uzten du hainbatek ikusi nahi ez duena eta errealitate gordina dena: euskara eta Nafarroa bat direla.

(4) Estimatzekoak dira Euskararen Historia Soziala proiektuaren baitan artxiboei eskainitako oharrak, txikiak eta nahiko azalekoak badira ere. Ikus ZALBIDE, M.; JOLY, L.; eta GARDNER, N. *Euskararen historia soziala lantzeko eredu metodologikoa*, Bilbo 2015, Euskaltzaindia, bereziki 491-495 orr.

(5) Ald. 1596ko atsotitzen bildumaren inguruan Koldo Mitxelenak egindako bi ekarpen: “La letra *h* en los *Refranes y Sentencias de 1596*”; eta “Algo más sobre grafía de *Refranes y Sentencias*”. Biak, hizkuntzalararen beste hamaika lanekin batera, honako lanean bildu dira: MICHELENA, L. *Obras completas al ciudadano de Joseba A. Lakarra e Iñigo Ruiz Arzalluz. XI: Textos Vascos*, Donostia-Gasteiz 2011, ‘Julio Urkixo’ Euskal Filologia Mintegia, EHU-UPV, GFA, 159-168 eta 169-176 orr., hurrenez hurren.

informazioa bilatzen genuen heinean azaltzen zitzaizkigunak eta aurreikusten ez genituenak; hau dela eta, ondorengo lerroetatik at utziko ditugu⁶.

(6) Toponimiaren inguruan, “Andi / Aundi” eta bereziki “Txipi / Txiki” formen agerpen, garapen eta erabilera genuke. Bigarrenari buruz, badirudi Gipuzkoan eta XVI. mendera arte nagusi den “txipi” (ala ttipi?) aldaera, XVIII.ean “txiki” bilakatzeko dela.

Ortografiari dagokionez, eta Erdi Aroko dokumentuen inguruan edo Koldo Mitxelena Landuccioren hiztegiaren inguruan (MICHELENA, L. *Obras completas al ciudadano de Joseba A. Lakarra e ñigo Ruiz Arzalluz. XII: Textos Arcaicos Vascos. N. Landuchio, Dictionarium Linguae Cantabrigiae (1562)*. Donostia-Gasteiz 2011, ‘Julio Urkixo’ Euskal Filologia Mintegia, EHU-UPV, GFA, 211-212 orr.) aipatu direnak alde batera utzita, berriki Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoak Zarauzko udalak gordetzen zuen datu-base dokumentalaren berrikuspen-lanek eta artxiboak berak euskarari buruz abian jarritako barne ekimen bati esker, 1570eko hamarkadan, Zarauzko zenbaki-eskribau zen Martin Elkanokoaren protokoloetan “tç” (“*Arreytça*”, “*Domingo de Ostolatça*”), “ts” (“*Juan de Amats*”), “tz” (“*Garratz*”), “js” (“*Sarafsola*”), “sz” (“*Laszarte*”) topatu ahal izan dira, batzuetan barra-barra, adibiderik nabarmenena Aiako abade zen Urti Zarauzkoaren 1575eko testamentua dugularik (AHPG-GPAH, 2/3002, 229 au.-234 at. folioak). Aurretik antzekoak ikusita geunden, baina ez protokoloetan jasotzen diren maiztasunarekin. Horren lekuko dugu Pasaia eta Errenteriako Arizabalo abizena: 1482rako “*Aritçabalo*” dugu (ikus IRIXOA CORTÉS, I. *Pasaia: hastapenak (XIV-XVI. mendeak)*, Pasaia 2009, Pasaiako Udala, 111 or., eta bereziki, IRIXOA CORTÉS, I. *Documentación medieval de los archivos municipales de Lezo (1470) y Pasaia (1361-1520)*, Donostia 2013, Eusko Ikaskuntza, 31. dok. 98 or.); XVI. mende erdialdean berriz, Errenteriako auzo Migel Arizabalokoari “*Miguel de Arisçabalo / Miguel Arisçabalo*” aldaerekin aipamena egiten zaio, besteak beste, 1548ko uztailean eta urrian (Errenteriako UA, A-1-3, 61 au. folioa; Errenteriako UA, A-1-4, 194 au. folioa) eta 1552ko ekainaren 8an eta uztailean 20an (Errenteriako UA, A-1-7, 57 at. eta 68 at. folioak). Ildo bereetik, Hondarribian eta 1582ko martxoaren 16an, Martin Lesakakoa eskribauak Migel Bordakoa lesakarraren eskaera jasotzen du, horren jaioterrira zahagi bat ardo eramateko asmoz egindakoa. Garraiatzeko modu eta bidea honakoa da: “*por el río de Vidassoa arriva, a Endaralassça*” (Hondarribiko UA, C-5-II-5-2, f. g.). Halako agerpenek azterketa geokronologiko sakona beharko luketelakoan gaude, aldaerak, garaia, eskualdea eta idazleen nondik-norakoak oso aintzat hartuz.

Izen propioen euskal formen inguruan, aurretik Koldo Mitxelena eta berriki Patxi Salaberrik oso lan interesgarri batean plazaratu zituztenak osatzera jo genezake. Ald. MICHELENA, L. *Obras completas al ciudadano de Joseba A. Lakarra e ñigo Ruiz Arzalluz. IX: Onomástica*, Donostia-Gasteiz 2011, ‘Julio Urkixo’ Euskal Filologia Mintegia, EHU-UPV, GFA (tartean Fortuño/Hortuño eta Urtiri eskainitako lerroak) eta SALABERRI ZARATIEGI, P. *Izen ttipiak euskaraz. Bilbo* 2009, Euskaltzaindia. Gure aldetik, ustez berezko izaera duten izenetan agertzen den “-a” atzizkiak benetan “*Maria*” izenaren partikula bitxia dela ematen du. Oñatin, 1486ko irailean, adibidez, “*carta de pago de las hijas de Lopeyça, que Dios aya*” goiburua duen idatzia irakurri ondoren, testuaren mamian zera ikus daiteke: “*fijas legítimas herederas de Mary Lopes de Landaeta, finada, que Dios perdone*” (AHPG-GPAH, 9/8,7, 13 au. folioa). Ia ehun urte geroago, 1575eko apirilaren 27ko eskritura batek, “*Domiku(t)za*” “*María Dominguez*”-en aldaera dela islatzen du. Zarautzi lotutako dokumentu batean: “*...pagará a Catalina de Vasobelç, hija legitima y heredera vniuersal de Domingo de Vasobelç y María Dominguez de Elcano*, ...

Beraz, hausnarketak hausnarketa, honako lerroen helburua soila da: hitz zerrenda berri bat aurkeztea. Aurrekoan bildu genuena baino txikiagoa da, baina gure ustetan garrantzitsua eta planteatutako antzinako euskal hiztegiaren sakontzearen beharra agerian uzten duena. Horretarako, XVIII. mendean

...

su muger, defuntos, que está presente (...) treze ducados de oro (...) por razón que la dicha Domicuça de Elcano, por su testamento, dexó de receber en este otorgante trezientos y sesenta reales por vna parte y vn escudo de oro por otra” (AHGP-GPAH, 2/3001, CLXII au. folioa). Era berean, garai horretan Aiako auzo Domikutza Azkuekoa “*María Domicuz de Azcue*” bezala ere aipatua da (AHPG-GPAH, 2/3011, fols. CXXXVII at.-CXXXVIII au. folioak). Azken honetan, “Domikutz” gaztelaniazko Dominguez-en euskal forma ematen du, “Onsaluch” “Saonch” eta —ziurrenik— “Romiroch”, González, Sáe(n)z eta Ramírez-enak diren bezala. Azken haue-tarako, MITXELENA, K. “Las escrituras apócrifas de Andramendi” In MICHELENA, L. *Obras completas...*, XI: *Textos vascos...*, aip. lan., 207-224 orr., bereziki testuari egindako 2, 3 eta 10 oin-oharrak. Lopeitza eta Domikutzaren ildotik, Koldo Mitxelenak berak, atzizkiak baino, desinentzia moduan hartzen zituen; besteak beste, Diego Lopez Harokoa izendatzerako garaian, Iburguen-Katxopin kronikan azaltzen zen “Díaoz” (Diego= Diago / + “-z”, Lopez/Lopitz) aldaeran oinarrituz. Honetarako, ikus MICHELENA, L. *Obras completas...* XII: *Textos Arcaicos Vascos...*, aip. lan., 97 or.

Izen propioez gaindi, gaztelaniar barra-barra agertzen diren abizen patronimikoaren kontua ere, gaien artean izango genuke. Oraindik orain ilunpetan jarraitzen dugu, eta antzinako testuek lorratz batzuk ematen badizkigute ere, artxiiboetako funtsetan dauden idatzien artean zalantzak bete edo datu berriak eskuratzeko aukera izanen daa. Gonzalez-Salus/Unsalu edota Garibayk aipatutako Ortiz-Urti baliokideez gain, berriki “Ruiz”-en inguruan planteatu zaigun hipotesia dago. Dirudienez, eta XVI. mende amaieran eta XVII. mende hasieran hainbat daturen bitartez, “Ruiz-Erroitx” baliokidetasunerantz garamatza.

Bestalde, ezizen edo goitizenen mundua, gutxi ikertu bada ere, oso informazio aberatsa eskaintzen digu. Ald. besteak beste, MICHELENA, L. “Nombres vascos de persona” eta egile beraren “Notas lingüísticas a la *Colección Diplomática de Irache*” (biak MICHELENA, L. *Obras completas...*, IX: *Onomástica...*, aip. lan., 403-424 eta 462-529 orr. hurrenez hurren, eta esparru historikotik, ÁLVAREZ PÉREZ-SOSTOA, D.; eta GARRIDO YEROBI, I. *Yn Dei nomine. La Hondarribia del siglo XVI a través de sus testamentos / XVI. mendeko Hondarribia bertako testamentuen bidez*. Hondarribia 2014, Hondarribiko Udala edota IRIJOA CORTÉS, I.; eta MARTÍN SÁNCHEZ, D. *Erreterria a inicios de la Edad Moderna (1495-1544)*. Erreterria 2012, Erreterriako Udala, 487-489 orr.

Azkenik, euskararen presentzia ez da hitz soiletara mugatzen, esamoldeen itzulpenetan ere topa dezakegu. Eskriturretan gaztelera-zko esaldiek maiz euskararen usaina izaten dute. Batzutan ahoskatze edo hots kontua, bestetan sintaxia, eskribaua eta eskritura-emailea euskaraz ari diren seinale nabarmena da. Honela, 1652ko irailean Juan Urreta Iriarteoak aurkeztutako diru-kontuen zerrenda batean, Isabela Munitari 15 erreale eman zitzaizkiola adierazten da, “*para llevarselos a Josefa de Urrutia, porque le dio una criatura en los brazos*” (AGG-GAO PT838, 106 au.-114 at. folioak). Alegia, Josefak bere umearen amapontekotzat Isabel hartu zuela esan nahi digu, edo beste era batera esanda “umea bere besoetakoa” zela; eskribauak, ordea, ez zuen bat-batean oso zuzen itzuli. Hortaz, euskal munduaren eragina gaztelera-zko idatzietan hitz soilez haratago doan zerbait sakonagoa da, oraindik jorrazteko dagoen gaia badago ere. Horrek guztiak garai haietako errealtate linguistikoa gehiago ezagutzen lagunduko ligukeela uste dugu.

haratagoko dokumentazioan begirada jartzea ezinbestekoa da eta topatu ditugun adibideak argitara ematea besterik ez dago, bide horri ekinez emaitzak badaudela ikusteko. Dena den, bere garaian egin genuen oharra azpimarratu nahiko genuke; hain zuzen ere gure lana funts, esparru eta kronologia jakin batzuetara mugatu dela eta, ondorioz, emaitzak behin-behinekoak direla. Euskal Herriko beste gune batzuetan guk plazaratuko ditugun adibideak bezalakoak aurkitu daitezkeelakoan gaude, bai kronologia berean, bai zaharrago edo berriagoan eta, jakina, baita guk hartutako esparru geografikoan zein hemendik haratago⁷. Gurea, horma sendo baten harri bat besterik ez da.

Metodologia aldetik, lan berri honen lehenengo pausok aurreko bide berari darraie. Egia da orduan ez bezala, oraingoan propio euskal hitzak bilatzeari ekin diogula, baina datozen paragrafoetan agertuko den emaitzaren atal handi bat berriz ere bertze proiektu batzuen gerizpetik datorrela aitortu behar dugu. Materialaren zati bat euskararen ikerkuntzarekin zerikusirik ez duten ekimenetatik eskuratu da; funtsean, proiektu horiek gure helburuetarako jatorrizko dokumentazioa kontsultatzeko ematen zuten aukera aprobetxatu dugu. Pentsa daitekeenez, hori hala izateak aurkezten ditugun emaitzei goragoko lerroetan aipatu berri dugun muga jartzen diete, ekimen horiek esparru kronologiko zein geografiko bati atxikita baitaude. Gure kasuan, Erreterria eta Oiartzungo udal-akten hustuketa lanek uzta garrantzitsua eman dute, bereziki XVII. mende amaiera eta XVIII. mende hasierari dagokionez. Hori da bi herrietako adibide dezente ematearen arrazoia⁸.

---

(7) Izan ere, dokumentazio edo bide ezberdinak erabiliz ondorio bertsuetara iristen diren ikerkuntzak egon badaude. Hori da adibidez, Xabier Alberdik eta Iago Irixoak beraien doktorego-tesietan Orioren Erdi Aroko ekonomia eta itsas-jardueren garapenari buruzko hipotesia; eta lerro hauei gagozkiola, aurreko artikuluko batean aipatu genuen hitz baten ingurukoak azpimarratu beharko genituzke. Guk XVI. mende hasierako Usurbilen jorratutako auzi batean topatutako informazioari jarraituz, urte gutxi batzuk lehenago sona handiko idazle batek XVIII. mendeko Nafarroako datuen bidez planteatutako hipotesi berera iritsi ginen, bere lana ezagutu gabe. Azken honi dagokionez ezberdintasunak agerikoak dira: guk bi mende lehenagoko datuekin jokatu genuen, bertze geografia batean eta garaiko idatziak zuzenean kontsultatuz. Aipatutako Orioko kasurako, ald. ALBERDI LONBIDE, X. *Conflictos de intereses en la economía marítima guipuzcoana. Siglos XVI-XVIII*. Bilbo 2012, EHU-UPV, besteak beste 82-87, 96-97, 110-113, 119 eta 1102-1106 orr., eta IRIXOA CORTÉS, I. “¿Una pequeña villa costera medieval con escasa proyección marítima? Reflexiones en torno a la economía de Orío (Gipuzkoa) a fines de la Edad Media”, MILLÁN DA COSTA, A.; AGUIAR ANDRADE, A.; eta TENTE, C. (arg.) *O papel das pequenas cidades na construção da Europa medieval*. Castelo de Vide 2017, IEM, 317-339.

(8) Modu honetan, bi herrietako Udalei, bertako artxibozain diren Koro Pascual eta Leonor Garcíari zein Ereiten K. Z. enpresari gure eskerrik beroenak eman beharrean gaude, hustuketa proiektu horiek posible egin dituztelako. Halaber, gure esker ona Aitziber Arnaiz Oiartzungo euskara teknikariari luzatu nahi genioke, harekin izandako solasaldi eta iritzi alderaketagatik.

Proiektu horiek ez dira, ordea, lerro hauek idazteko erabili ditugun tresna bakarrak. Esan bezala euskarri oso garrantzitsua osatu dute, baina horiez gain gure aldetik jorratutako ikerkuntzak eta beste adituengandik bildutako hitzak, informazioa eta hausnarketak erabili ditugu. Honen guztiaren baitan lan-mul-tzo pare bat azpimarratu beharko lirateke. Batetik, etxearen barruko historia aztertzen duten lanak, hau da, etxearen fatxadak erakusten ez duten gora-beherak arakutzen dituztenak. Esparru honetan hiru azterketa-gai nabarmen-tzekoak dira, testu mota jakinak irakurtzera daramatenak. Batetik, etxe batek XVI. mendetik gaur arte izan dituen jabeak zerrendatzeko orduan, ezinbestez eraikinak jasandako obrak azaleratzen zaizkigu; bigarrenik, familia bakarrak bost mende etxe berean iraun duen argitu nahian, ezkontza-hitzarmenak eta testamentuak eskuratzera jo ohi dugu; eta azkenik, oinetxea saltzeko erabakia hartzen denean, erabaki latz horren arrazoiak jakin-nahiak, ondasunen inben-tarioak miatzera eraman gaitu.

Bigarren datu-iturri oparoa azkeneko boladan jorratzen ari garen XV-XVIII. mendeetako presagintzak ematen digu. Hori burutzeko erabili ziren moduak modu eta materialak material, gaiak euskara teknikoak iragan mendeetan zuen oparotasun eta osasun sendoa agerian uzten du, inolako zalantza izpirik gabe⁹.

Guztia burutzeko, aurreko lantxoaren ondorioz metatutako eskarmen-tuaz eta gorabeherez baliatu gara. Hau dela eta, bildu ditugun hitzei leku egin baino lehen, sarrera honetan antzinako euskal hiztegia ikertzerako garaian kontuan hartu beharko liratekeen ardatzen edo ikerketa-markoaren inguruan zenbait ohar idaztea erabaki dugu, lerro nagusietan bederen. Izan ere, euskarazko hitzak topatzeko lanetan euskarri edo ardatz batzuk ditugulakoan gaude, lan hori erraztuko dutenak.

---

(9) Presagintzaren esparru hau Iago Irixoak topatutako “ahardiordots” (edo, hobe esanda “ardiordosa”) hitzaren azalpenaren ildotik abiatu bazen ere, gerora Mikel Prietok bultzatu du. Ald. IRIJOA CORTÉS, I. *Estudio de la vida urbana guipuzcoana: Los valles del Oria y Urumea en la Baja Edad Media*, Vitoria-Gasteiz, 2016 (argitaragabeko doktorego-tesia, 2016-01-27an defendatua), bereziki I.go liburukia, 303 or., 684 oin-oharra; IRIXOA CORTÉS, I.; eta PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M., aip. lan., eta bereziki PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M.; eta IRIXOA CORTÉS, I. “Presas fluviales y terminología en euskera en la Gipuzkoa de comienzos del siglo XVI: la presa de “nasas y baldos” y la “ardiordosa”, *EAE*, LXXII (2016), 31-72; PRIETO GIL DE SAN VICENTE, M.; eta IRIXOA CORTÉS, I. “La construcción de presas fluviales en Gipuzkoa a comienzos de la Edad Moderna. En torno a tres tipologías: la «ardiordos», la presa de «gailur-astoak» y la de «nasas y baldos»” (<http://molinosacem.com/wp-content/uploads/2012/05/Presas-madera-para-Molinum-2-artikulu-iraila.pdf>).

Hitz zerrenda erakutsi baino lehen, erran gabe doa aurreko mendeetako euskal hiztegia ezagutzeko asmoek, bertze behin ere, uzta bildu dutela; opa-roa ala ez, norberak baloratu dezala, baina ez dugu zalantzarik fruituak izan ditugula. Lan honetan sakontzerakoan garapen bat eman da: bilaketa lanetan hasieran ikusten genituen ustekabeko agerpenetatik euskal hitzen bilduma handitzera pasa gara. Euskarazko hitz baten lehen agerraldiak harritzen gaituen bezala, gaia sakontasun handiagoz jorratuz gero lorratzak areagotu eta galderak handitu egiten dira. Behin eta berriro horrelako hitzak begien aurrean azaltzearen ondorioz, eta topaketa hori galbahetik igarotzean, bi hitz-poltsa sortzen zaizkigu: (momentuz) behin bakarrik agertu zaizkigun hitzen zorroa eta bitan edo gehiagotan errepikatzen direnena. Lehen taldean “ibikia” konzeptua aipa genezake; bigarrengean, aldiz, ohiko nekazaritzako tresneriaz gain, “bioro / biohol”, “madaltzo” edo “mihise-sare” bezalako konzeptuak.

Bi multzo horiek ikerkuntzan sakontzearen poderioz aldatzen doaz: bilaketa lanek aurrera egin ahala, anitzetan ageri diren hitzen kopurua gora egiteko aukerak handiagoak baitira. Ildo honetatik, lan hau burutzen gindoazen heinean bertze ele batzuk azaldu zaizkigu, dagoeneko ezagunak edo bilduta zeudenak. Hauekin zer egin behar genuenaren galderari aurreko artikuluan bezala erantzun diogu. Batzuk, ezagunenak edo dokumentatuenak, ondorengo paragrafoetan ez sartzea erabaki dugu; beste batzuk, aldiz, txertatu egin ditugu, datuak gehitzeko aukera ematen baitzuten. Honela, artikulua honen amaiera puntu bezala beste atal bat sartu da, gehigarri moduan eta bere garaian bildu genituen hitzei buruzko hainbat ohar edota zuzenketa egiteko asmoz. Halako lanetan aritzeak hamaika hipotesi (ausartegiak, asko) botatzera eraman gaitzake eta beraz, zilegi (eta ezinbertzeko) deritzogu guk errandakoen inguruan guk geuk ere nolabaiteko ohar, zuzenketa edota berrespen egitea¹⁰.

---

(10) Honela, artikulua honetarako prestatu genuen behin-behineko zerrendan, “Pantokera” hitza sartzearen aldekoak ginen. 1706ko abenduan azaltzen zitzaigun, Errenterian, ibai ondoko landu gabeko lur bat ixteko emandako baimenean: “*licencia para que pueda cerrar vna poca de tierra baldía que está en el puesto que llaman La Pantoquera de Eracubi [sic, Errazubi], junto al río...*” (Errenteriako UA, A-1-29, 148 au. folioa). Denborarekin, ordea, baztertu egin dugu. Hasiera batean “pentoka” (muino, mendixka edo penditzean dagoen lursaila) hitzetik eratorritako kontzeptua dela pentsatu genezake, hitz horri gaztelaniazko “-era” kopuru handia esateko erabiltzen den atzizkia gehituz. Baina gaian sartuta “pantoque” hitza gaztelaniaz dagoela ikusi genuen. Hitz honen esanahiak hainbat dira. Batetik, itsasontziko kroskoaren zati bat litzateke, ia laua dena eta gilarekin batera hondoa osatzen duena. Bestetik, eta guretzako garrantzitsuago izan daitekeena, itsasontziak lehorrera ateratakoan euskarri funtzioa betetzen zuten elementuak dira (ikus DELGADO LALLEMAND, L. *Diccionario enciclopédico marítimo (Inglés - Español)*, Madril 2010,

...

Hitz zerrenda handitu badugu ere, ezin ahaztu, lehen esan bezala, dokumentu-kopuru mugatu eta txiki batetik abiatu garela. Irakurri ditugun eskriturak osotasunarekiko ehuneko izugarri ttipia izanik, orain arte errandako guztiak neurri batean erlatibizatu behar ditugu¹¹. Zehazki, gure lan honek Gipuzkoako eskualde jakin batzuetako XV-XVIII. mendeetako eskriturak hartzen ditu.

Baina esparru geografikoaren mugak alde batera utziz, testuen azterketak, euskarazko berben bilaketan orientabide izan daitezkeen hainbat lorratz edo aintzat hartu beharreko zenbait puntu eman dituelakoan gaude: bertzeak bertze, hitzaren esanahiaren bilaketa korapilotsua, gaitegi edo temarioaren ezaugarrien garrantzia eta euskal munduaren beraren isla.

...

Parainfo, 87 eta 633 orr). Hitza topatu dugun testuinguruak Erreterriako Errazubi aldera eta Oiartzun ibai ondora garamatzala aintzat hartuz, azken esanahiarekin lotuta legoke eta euskal hitza baino, gaztelaniazkoa genuke. Izan ere, Errazubi inguru horrek XVII. mendean zehar, eta XVIII. gizaldiaren hasiera arte gutxienez, baratzetarako erabilera nabarmena izateaz gain, ibai-jarduerari lotutakoak ere ikusi zituen. Agidanez, 1697ko ekainean, inguru horretan pertolak jartzeko asmoa agertu zen (Erreterriako UA, A-1-22, 302 at.- eta 304 at. folioak). Askoz esanguratsuagoak dira, ordea, urte hartako urtarilaren 16ko eta 1707ko martxoko datuak, zonalde hori mea kargatzeko eta produktuak lurreratzeko puntu gisa agertzen baita. Hala, Domingo Mutiozabalgoak baratze moduan erabili zuen lursaila, deskargaleku moduan bakarrik erabiltzeko adostu zen XVII. mende amaieran (Erreterriako UA, A-1-22, 285 at. folio). Jarduera hori 10 urte beranduago ziruela dirudi, besteak beste Frantziska Ignazia Zuatolokoak bertan zuen baratzearen ondoan (Erreterriako UA, A-1-30, 56 au. eta 61 au.-62 au. folioak). Bestalde, hitza gaztelaniazko kontzeptu gisa hartzera bultzatzen gaituen datua kronologia aldetik datorrigu; izan ere, hitza berandu azaltzen zaigu eta gure ustetan, horrek gaztelaniazko mailegu bat izateko aukera handiagoak ekarriko litzuzke. Honen ondotik “zaquizami” hitza. Erreterriako Basanoaga etxearen 1698ko deskripanean aipatua (“*Y es así que la dicha casa (sin dichas obras exteriores) tiene arriua quatro aposentos, su cocina y un zaquizami, abajo tiene lugar para una cuba de sidra...*”; Erreterriako UA, A-1-22, 361 at. folioa), hainbat buruhauste eman zигun, RAEn begiratu genuen arte. Arabiera hispanikotik datorren hitza dugu, eta hainbat esanahi ditu: 1.- Desván, sobrado o último cuarto de la casa, comúnmente a teja vana. 2.- Casilla o cuarto pequeño, desacomodado y poco limpio. 3.- Enmaderamiento de un techo. Bi hitzek, funtsean, hitzak topatzeko garaian eman beharreko eta oinarritzkoa den pauso bat aditzera ematen digute: erdarazko hiztegiaren begiratzeara, hain zuzen ere. Hala ere, aitortu behar dugu buruhaustea txikiagoa izan zitekeela hasieratik Landuccionen hiztegiara jo izan bagenu, berak “zaquizami” hitza biltzen baitzuen. Ez genuke oin-ohar hau amaitu nahi, hainbat esker on eman gabe. Batetik, Josu Larrañagari, “pantoquera” hitzak itsas-munduarekin duen lotura biziro egoki adierazteagatik. Bestetik, Mikel Zalbideri, hitz beraren usteko euskal jatorriaren azterketa fonetiko eta semantiko sakonak eskaintzeagatik.

(11) Horren lekuko Antton Mari Mitxelena Nafarroako dokumentazioan topatutako hitzak ditugu; askotan guretzako zeharo ezezagunak diren kontzeptuak berak beste esparru kronologiko eta geografikoetan topatu baititu.

Agertzen zaizkigun euskal kontzeptu horiek zer pentsa ematen digute, bereziki maiz azaltzen direnek. Errepikatze horren zergatiaz galdetu diogu gure buruari, eta horrek eskribauaren aurrean ematen den egoera komunikatiboa aztertzeraz garamatzala ikusi dugu. Hori dela eta, gure hizkuntza aspal-diko testuetan ikusteko bi osagai nagusi aintzat hartu behar direlakoan gaude: testua bera batenaz, eta eskribaua eta eskritura egitea eskatzen du(t)en pertsona(k), bertzenaz.

Ikusiko dugunez, aurreko mendeetako dokumentu tipologia jakin batzuk euskarazko hitz gehiago izateko aukera dute, bai behintzat bertze hainbaten alboan. Baina horrez gain, ez da ahaztu behar euskararen presentzia eskritura beraren sortzailearen hautuan datzala, izan hau borondatezkoa ala hainbat baldintzek behartutakoa. Ondorioz, batetik protagonista egokiak ezagutzea eta, bestetik, beraien inguruan sortutako dokumentu aproposak aurkitu eta aztertzea dira ezinbestean burutu beharreko lanak. Oinarrizko kontuak baina, aldi berean, hamaika lan ematen dutenak. Laburtu ditzagun, beraz, alor honetan orain arte ikusi eta ikasitakoak.

1. Eskritura motak: mineral kopuru ezberdineko euskararen meategiak

Toponomastikari lotu gabeko euskal hitz bat topatzea gauza erraza denik ezin daiteke erran, baina termino horiek ezezagunak direnean edo gaur egungo hiztegieta azaltzen ez direnean bereziki, zailtasunak handiagoak dira¹². Hitz ezezagunak izaki, behin baino gehiagotan beraien esanahiaren bilaketa benetan korapilatsua da, eta hori argitzea ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. Horretarako euskarazko hitz topatu berri horren esanahiaren inguruan hainbat zehaztapen egitea komeni da, ezintasunaren aurrean bilaketa-estrategiak ugariak baitira.

Hitz batzuen datazioa ustekabe aurreratzearen kontua alde batera utzita, esanahiaren bila gure burua lanean jarri ohi dugu, hiru erataria gutxienez: bate-tik, hitza bera hiztegi-esparru zabalenean bilatzen; bigarrenik, eta hitzaren aldaera posibleak aztertzearekin batera, hiztun zaharrei iritzia galdetuz; azke-nik, irudimenaren indarrari leku eginez, iritzi ahul eta dokumentatu gabekoei jarraituz eta haien erreferentzia dokumentatuen bila joaz. Taxutu dugun bide honi jarraituz hitz soil batek tesi-lana osa dezakeela ikusiak gara, eta adibide

---

(12) Ald. ZUMALDE, I. "Algunas palabras vascas del siglo XVI", *EAE*, 20 (1964), 21-31, bereziki 23-25 orrialdeetan Koldo Mitxelena idatzitakoak. Bere oharrak duela gutxi ondorengo artikuluan berrargitaratu dira "Notas y apostillas [a. I. Zumalde, «Algunas palabras vascas del siglo XVI»], *Obras completas... XI: Textos Vascos...*, aip. lan., 251-260.

garbi askoa aipatu dezakegu. Hiztegitara jo, susmoz eta senez luze jokatu, hitzun zaharrekin hizketatu eta lanari ez utzi; horiei denei esker “ahardiordotsa” XV. mendeko arotzen teknika zela jakitera iritsi gara, horrek ikerketa-soka luzea ekarri duelarik¹³.

Aurkitutako hitzak, ordea, ez datoz isolaturik. Dokumentazioak ez du zerrenda soil bat aurkezten; aitzitik, testuinguru batean txertatutako kontzeptuak dira. Hau dela eta, eskritura bakoitza testualitate bezala hartzea ezinbestekoa da. Eginaren eginaz, dokumentu moten artean zatiketa garbia begitantzen zaigu: euskarazko hitzen iturri diren testuak batetik, eta beste guztiak bestetik.

Historian zehar sortutako eskritura-motak anitzak dira eta pentsa daitekeenez, idatzi guztiek ez dute balio, ez neurri berean bederen. Ondasun-inbentarioak, testamentuak eta ezkontzekin lotutako eskriturak testu-gune egokiak dira euskarazko hitzak aurkitzeko. Zergatia hemen azaltzeak luzeegi joko luke, baina zalantza izpirik ez dago hori hala dela.

Modu honetan, gure lanari heltzerako garaian ez gara itsu-itsuan edozein dokumentu ikustera joan, eta tipologikoki euskarazko hitzak islatu zitzaizketen eskritura, gai edo udal-akordioetan oinarritu gara gure erantzunaren bila. Horietan begirada jartzeak lehen bilduman jorratzen hasi ginen bideari jarraipena emateko aukera zegoen; dokumentu mota horiek kontsultatzeak, aspaldiko eta gaur egun ezezagun edo gutxi ezagutzen diren euskal hitzak berreskuratzerako lanetan sariren bat eskuratzeko aukera eskaintzen zigutelakoan geunden. Hau hala izanik ere, aitortu beharra dago tipologia dokumentala edo dokumentu mota ez dela laburra, baina nolabait ere, horietako hainbatetan euskarazko hitzak agerikoagoak dira beste batzuetan baino. Modu honetan, adibide gisa honako idatziak azpimarratu nahiko genituzke: eraikin edo azpiegitura ezberdinak eraiki edo konpontzeko sortutako hitzarmenak, horiekin lotutako ikuskatze edo azterketak, baita udal-gobernuei egurra hartzeko eskatzen zitzaizkien baimenak ere.

Eskritura gehienek protokoloen mundura garamatzate, hau da, eskribau edo notario baten aurrean sortutako negozio juridikoak biltzen dituzten eta mendeen poderioz sortutako sortei. Antzin Erregimenean beraiengana jotzea eguneroko kontua zen, bai behintzat garrantzizko irizten zitzaizkien negozioei berrespen juridikoa emateko. Hori dela eta, funts horiek gordetzen dituzten artxiboetara jotzea ezinbestekoa da gure lanerako, haien erabilerak euskararen inguruko kontuetan oihartzun eskasa izan badu ere; gure esparru geografikoa osatzen duen Gipuzkoako kasuan, eta udal artxiboetan egon daitezkeen sorta

(13) Ikus supra, 9 oin-oharra.

banaka batzuk alde batera utzita, Oñatiko Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa eta Tolosan dagoen Gipuzkoako Artxibo Orokorra dira guretzako ezinbesteko iturri.

Gure lanaren oinarritzko funtsa beraz, notario-protokoloek osatzen dituzten sorta marduletan topa daiteke. Horretarako, protokolo bakoitzean gordetzen diren eskriturei buruzko aurkibideetara jotzeak eskritura bakoitzaren berri emango digu: zer idatzi mota den, noiz idatzita dagoen eta nork protagonizatua den. Aurkibideak egiteko irizpide ezberdinak daude eta horrek eragin sakona du aditzera ematen diguten informazioan. Orokorrean, denborak aurrera egin ahala aurkibideek geroz eta informazio handiagoa dakarte; beste era batera esateko, XVI. mendean burututako batek askoz datu gutxiago islatzen ditu XVIII. gizaldian sortutako batek baino. Era berean, eskritura sorta bakoitzak ez du zergatik aurkibiderik izan behar, Azpeitian XVI. mendearan lehen erdialdean ekoiztu ziren eskriturak lekuko. Edonola ere, aurkibideak izan ala ez, euskarari buruzko datuak bilatzeko ezinbestekoa da eskrituraren beraren mamia ezagutzea, erran nahi baita, idatzia zuzenean kontsultatzea.

Baina horiez gain, beste dokumentu batzuk daude. Batetik, funts judizialak ditugu. Auzi ezberdinetan alde bakoitzak aurkezten dituen lekukotzetan, hitz edo esaldiak topatu daitezke. Lekukotza horiek, leku eta gizarte-maila ezberdinetako jende ugari hartzen zaizkion heinean, oso iturri interesgarriak dira, ez bakarrik hiztegiaren ikuspegitik, baita egoera linguistikotik ere, berriki Juan Madariagak eta Peio Monteanok agerian utzi duten bezala¹⁴. Aitortu behar dugu, baina, hitz zehatzak hauetan topatzeko zein pauso edo metodologia jarraitu behar den zehaztea oso zaila dela. Hasteko, ez gaudelako idatzi bakan edo soilen aurrean, motzago edo luzeago izan daitekeen denbora epe batean justiziak sortutako eginbideen aurrean baizik. Pausoetako bat, auziaren nondik norakoan erreparatzea litzateke, alegia, auziaren arazoian. Gaiaren arabera euskarari buruzko zantzuak handiagoak ala txikiagoak izan daitezke eta modu honetan, burdinola baten konponketaren inguruko auzi batek, adibidez, euskarazko hitzak aurkitzeko aukera handiagoak ditu, ondusunen jaraunspenari lotutako batek baino.

Bestetik, aintzat hartu ditugu guretzako iturri bezala zeharo berriak diren udal-akta liburuak eta beraien barnean topa dezakegun dokumentazio

---

(14) MADARIAGA ORBEA, J. *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*, Bilbo 2014, Euskaltzaindia, eta MONTEANO SORBET, P. J. aip. lan., aintzindari moduan aritu ziren Jimeno Jurio, Satrustegui eta bestelako ikertzaileak ahaztu gabe.

anabasa; horiek hamaika datu eman dizkigute, askotan guztiz ezustean topatutakoak¹⁵. Bertan memorial edo txostenak, baimen eskaerak, hitzarmenak, iritzi-idatziak, azterketa edo ikuskatzeen nondik norakoak eta abar gordetzen dira, Oiartzungo akta liburuetan dakusagun moduan. Higiezinen eraikuntza lanak dira euskararen inguruan topatu ditzakegun esparrurik aberatsenetarikoak, bereziki burdinola eta zubienak¹⁶; baina ez dira bakarrak. Hor ditugu errege-bideen konponketa¹⁷ edo baso eta zuhaitz-mintegiei buruzkoak; era berean, abeltzaintza eta nekazaritza esparruek hainbat datu azaleratu dituzte: itxiturak egiteko “eskaia” (heskaia) edo hesi biziak¹⁸: karobien erregai bezala beharrezko ziren larre-otea edo ote-motza¹⁹, “año(a)” (ainoa) edo añazkarra (ainizkarra)²⁰.

(15) Ohikoa ez bada ere, udal-akta liburuetan akordioen erregistroez gain, askotan bilera bakoitzean udalbatzari zuzendutako eskaera edo dokumentuak josi egiten dira, Oiartzunen eta Errenterian ikusteko parada izan dugularik. Akta liburuen esparruan halako kontuekin moldatu beharko dugu, Erdi Aro eta Antzin Erregimenerako dokumentazio ia guztia erdaraz baitago (dela gaskoieraz, frantsesez, gaztelaniaz zein latinez), nahiz eta batzar horiek euskaraz egiten zirelaren datuak izan, Errenterian adibidez. Kasu honetarako, ikus IRIJOA CORTÉS, I. “Hezkuntza XVI. mendeko Errenteria”, *EAE*, LXIX (2013), 206-207 (201-252). Euskal Herriko egoerarako, Errenteriako kasua barne, MADARIAGA ORBEA, J. aip. lan., 31-87 orr.

(16) Besteak beste Urraideko zubian aurreikusi ziren esku-hartzeak, edo Olaberriako anteparan eta teiltuan 1700 eta 1702an egin ziren ikuskatzeak. Ikus Oiartzungo UA, A-1-10-2, 41 au.-46 at. folioak (1700 urteko otsaila eta martxoa); eta Oiartzungo UA, A-1-11-2, 144 au.-145 au. folioak.

(17) Felipe V.-aren bidaiaria dela eta, errege-bideak konpontzeko harpikoak, borra, kartolak eta mazoak erabili zirela badakigu. Ikus Oiartzungo UA, A-1-11-1, 25 au. folioa: “*vezino ni morador (...) dexas de acudir a [las] puertas de la casa de Zistiaga: los voierizos con [sus] voies, los arrieros con sus causalgadas, los cant[eros] y menaqueros con sus arpicos y borras, los carpinter[os] con sus achas y los demás con sus azadas...*” (Silvayn Pouvreauk dagoe-neko aipatzen ditu); ibidem, 28 at.: “*acudan a reparar los caminos “con causalgadas, zestas, mazoas, azadas y palas y no se escuse nadie por decir que han ocupado otros días; y el que tuere causalgadas duplicadas, con todo [...] con sus cartolas para que de esta manera acudan todos al real servicio...*”.

(18) “*y por estar dicho biuero [Maizteborda etxekoa] sin zerraduras, hize zerrar de nuevo de escayas...*” (Oiartzungo UA, A-1-13-2, 41 au. folioa).

(19) Azken hauetarako, ikus artikulua honen eranskin moduan egindako zerrenda.

(20) “*çierta partida de espliego silbestre, alias ‘añoa’*” (Oiartzungo UA, A-1-13-1, 56 au. folioa eta antzera ibidem, 56 at. folioan); “*cortar partida de yerba que llaman ‘añazcarra’ para cozerla [karobirako harria]...*” (ibidem, 17 au. folioa).

2. Eskrituretako protagonistak, funtsezko baina aintzat hartu gabeko ardatza

Eskritura mota ezberdinek euskarazko hitz gehiago edo gutxiago biltzeko aukera duten heinean, idatziaren sortzaileek beste horrenbeste dakarte. Are gehiago, dokumentuetan azaldu daitezkeen euskarazko printzak gehiago edo gutxiago izateko gakoa beraiegen dagoela uste dugu. Pellokeria bat ematen du, baina aitortu behar dugu, oraindik orain protagonistei beraiei ez zaiela behar beste leku egin. Horren inguruan hausnarketa sakon bat egin beharko litzateke, baina laburbilduz, eman ditzagun ideia nagusi batzuk.

Aurreko mendeetako testuetan bi protagonista nagusi ditugu: idatzia ematen duen pertsona (emaile edo emataria, bakarra ala hainbat), eta idatzia idazten duena (eskribaua edo notarioa). Beraiek dira eskrituran euskarazko hitzen agerpena ahalbideratzen dutenak. Horretarako bi baldintza bete behar dira: batetik eskrituraren eskatzaile edo bultzazailea euskalduna izatea; bestetik, eskribauak euskarazko hitza paperean jartzeko erabakia hartzea.

Eskrituraren bultzatzaileari dagokionez, berari buruz izan dezakegun ezagutza maila altuak laguntzen digu eskribauaren idazketa-unea interpretatzen. Pertsonaia jakin baten bizitza sakon aztertuz gero, normalean sumatzen ez ditugunak ulertzeko egoeran gaude; lehen begiratuan jabetzen ez garen hainbat gauza ikusteko gai gara, hein batean bederen. Horrela, adibidez, Martin Aitzaldekoak bere eskriturretan utzi ohi dituen euskarazko hitzak erabat desagertzen direla jabetuko gara, berekin batera Martin Lartzazabalgoa tolosarra aritu bada. Agidanez, azken horrek, Martinek euskaraz esandakoak eskribauari gaztelera garbi-garbian adierazteko modua izango du: “*más se repararon tres fustas de camas y otras muchas menudencias que ha hecho en la casa*”²¹. Ondorioz, biak batera dauden eskritura horietan ez da euskarazko hitzik azalduko. Honek zera erakusten digu: zenbat eta gehiago ezagutu eskribauaren aurreko elkarrizketa-gertaera hori, orduan eta hobeto ulertuko dugula euskaldun hiltun horien ama hizkuntzaren hitzak paperean noiz eta nola idatzita geratzen diren.

Euskal mundu baten isla gardena bizi dugu XV-XVIII. mendeetako dokumentuetan. Gipuzkoako euskaldunak eskribauaren aurrean euskaraz aritzen zirela ikusten dugu. Dena den, txanponaren bertze aldearen ingurukoak aztertzea interesgarria litzateke, hau da, beraien gazteleraizko mailari dagokionean. Argi dago gure protagonista euskaldunek, gazteleraiz moldatzerako

---

(21) 1632ko maiatzaren 1eko eskritura, Frantzisko Amezketakoa eskribauaren aurrean egindakoa. Ikus AGG-GAO PT197, 125 au.-139 au. folioak, bereziki 128 au. folioa.

garaian maila ezberdinak erakutsi zituztela. Zeharo arrotza egiten zitzairen hizkuntza ikasteko arrazoiak ugariak ziren, tartean Euskal Herritik kanpo joan beharra. Deus gutti erran daiteke horren inguruan baina dokumentazioa ez da guztiz antzua. Xirimiri edo euri langar moduan agertutakoek hamaika egoera aurkezten dizkigute, gaztelaniaz zipitzik ez dakien batetik, ondo baino hobeto egiten duenera arte.

Horietako asko elebidun orekatuak ziren. Hor dugu Tolosako Martin Lartazabalgoa arotzaren kasua. Beste batzuk elebidun funtzionalak lirateke. Albizturko Juan Urreta Nekolaldekoa XVI. mendearen bigarren zatian hargintza ikastaroa egitera Valentziara joan zen, bere 1623ko testamentuan adierazten digun moduan²². Bera, Tolosaldeko beste hargin asko bezala, aldiro Aragoi aldera, Nafarroara nahiz Gaztelara obra ezberdinetan lan egitera joaten zenez, erdaraz komunikatzeko gaitasuna garatuko zukeela pentsatu behar dugu.

Horiez gain, bada oso multzo interesgarria: kanpora joaten ziren euskaldun elebakarrena. Hor dugu Eibarko Martin Irigoengoa. 1559 urtean Granadako meategietan lan egiteko kontratatu zutenean gutxi erromantzatua zela adierazten zuten, baina horrek ez omen zien bere lanerako dohainei eragin:

“Martin de Irigoen, que me dice que es buen oficial. El no es bien romanzado, que será el mayor trabajo que con él se tendrá; pero en su vascuence me dicen que es tenido por hombre de buena razón. Por ahí habrá vascongados que harán relación con él”²³.

Baina zalantzarik gabe, beste datu bat dugu horren adierazgarri; XV. mende amaiera edo XVI. mende hasieran koka dezakegun pasarte bat, Santxo Arrazolakoa Arrazola elizartetik Jaengo Cazorla herrira iritsi zenekoa. 1520 urte aldera bertakoei hartutako lekukotzek dioenez, Antonio Viciosok kasu: “*conosció al dicho Sancho Martines (...) quando vino a bivir a la dicha villa, que no hablava castellano syno vascongado e que por viscayno*

---

(22) “*Yten digo que yo estube en mi moçedad en el reyno de Valençia aprendiendo el ofiçio de cantería con Agustín Bernardino, maestro de cantería que murió en la ciudad de Alicante*” (AHPG-GPAH, 2/2898, 450 at. folioa; 1623ko ekainaren 6ko eskritura).

(23) *Noticia histórica documentada de las célebras minas de Guadalcanal, desde su descubrimiento en el año de 1555, hasta que dejaron de labrarse por cuenta de la Real Hacienda. Tomo Segundo: Comprende desde el año de 1559 hasta el de 1700*, Madril 1831, Don Miguel de Burgos, 30 or.

*hera avido e tenido e por tal se nonbrava hablava con otros viscaynos en bazquenge...*²⁴.

Esakturaren eskatzaile edo bultzatzailearen egoera linguistikoa, beraz, faktore bat da. Edonola ere, argi dugu iragan mendeetan Gipuzkoa bezalako lurralde euskaldun batean bultzatzaileak euskaldunak izatea erraz betetzen baldintza zela; alegia, eskribauaren aurrera joaten zirenen gehienak euskara hutsean aritzen zirela ukaezina da, herriak herri eta pertsonak pertsona²⁵. Azken horrek eskribauaren esku uzten du gaztelera hutsezko testuan interferentziak diren euskal hitzak sartzea edo ez sartzearen hautua. Ondorioz, idatzietan euskal hitzak azaltzeko bigarren faktorea testua idazten duen pertsonari lotuta dago.

Dokumentazioan bi eskribau mota topatu ditzakegu: batetik, arazorik gabe eta normaltasun osoz euskarazko hitzak sartzen dituen; bestetik, edozein modutara hitza itzultzea edo baliokidea jartzea erabakitzen duena. Lehenak “un otajaki” edo “un instrumento de hierro para majar argoma que en bascuence se dice otajaqui” idazten duen kasuan, bigarren batek euskal kutsurik gabeko “un instrumento de hierro para majar árgoma” hitzak erabiliz itzulpena egin zezakeen.

Horrez gain, idazlearen inguruan badago beste faktore bat, gaia korapilatzerara datorrena. Ilunpetan dagoen kontua bada ere, frogek erakusten dute eskribau batek hainbat laguntzailereren laguntzarekin lan egiten zuela²⁶. Protokoloak zenbaki-eskribau jakin batek sinatu edo fedea emandakoak badira ere, testuaren muina, esakturaren nondik-norakoa bera, ez du zertan negozioari balio juridikoa eman dion sinatzaileak idatzi, hau da, eskribautza

---

(24) ARChG. Reales Ejecutorias, 4502-38, 14 at. folioa. Bihotzez eskerrak eman nahi dizkiogu Joxe Ramon Arrazolari datua eta dokumentua helarazteagatik. Adibideak, beste behin ere, aurretik bertakotutako euskal komunitateak iristen zirenentzako txertatze prozesuan ezinbesteko euskarri zela, bereziki euskaldun elebakarrak zirenean. Cazorlako adibideaz gain, berriki Peio Monteanok Tuter a bizitoki aukeratu zuten baxenafarren kasua agerian utzi du.

(25) Edonola ere, Erdi Aro eta Aro Berriko lehen urratsetan ez genituzke gaskoi kutsuko Donostia eta Hondarribia (eta Getaria?) bezalako hiribilduak ahaztu behar.

(26) Halako prozesuak XIV. menderako ere agerian gelditu dira, Asturiasko Avilés herrian kasu. Ikus, SANZ FUENTES, M.ª J.; ÁLVAREZ CASTRILLÓN, J. A.; eta CALLEJA PUERTA, M. *Colección diplomática del concejo de Avilés en la Edad Media (1155-1498)*, Avilés 2011, Ayuntamiento de Avilés, 34-35 orr. Ourense aldiz, Xoán Garcíaen 1484ko erre-gistroetan, lekukoen artean notario horren beraren hainbat otsein agertzen zaizkigu, eskribauak direnak: Antón Gómez, Fernán Álvarez edo Juan de Brandeso, kasu. LÓPEZ CARREIRA, A. *De Ourense medieval. Rexistro de Xoán García. Notario do Concello de Ourense, do ano 1484*, Ourense 1993, Museo Arqueolóxico Provincial, 1, 8.

horren jabe den pertsonak. Are gehiago, arrunta da zenbaki-eskribauen ekoizpena gordetzen duten protokoloetan hainbat esku topatzea: dela beste eskribau batzuen, dela zenbaki-eskribauaren lantegian ikasle bezala aritzen zirenean, dela apaiz edo behin-behinean eskribau gabeziagatik aritu ziren pertsonena. Horietako askoren izen-abizenak ezezagunak zaizkigu (etorkizunean eskribau titulua eskuratu zuten hainbat egongo lirateke), baina kontuan hartzekoak dira, beraien euskara eta gaztelera maila ere anitza zelako. Adibide gisa, hiru datu ekarriko ditugu. Batetik, aurreko oin-ohar batean aipatu dugun Aiaiko abade Urti Zarauzkoaren 1575eko testamentu olografoa dugu, ahoskatze/ortografiaren inguruan oso iturri interesgarria osatzen duen bera. Zarauzko zenbaki-eskribau Martin Elkanokoaren protokoloetako batean gordetzen da, baina esan bezala, dokumentua ez du eskribau horrek idatzi. Are gehiago, holografoa ematen duen heinean, Urtik berak idatzia beharko luke; eta berak egile moduan zinpetzen badu ere, sinadura eta testamentuaren gorputza letra ezberdinez osatuak dira, arraz ezberdinez. Ez dago zalantzarik testuaren mamia pertsona batek idatzi zuela, nahiz eta gero Urtik berak egiletasuna bere buruari aitortu²⁷. Zoritxarrez, ez dugu idazlearen inguruko daturik; ez behintzat gaur egungo ezagutzarekin.

Bigarrenik, 1589ko urrian Martin Elkanokoak berak Orion eman eta sinatutako eskritura bat dugu²⁸. Lehen begiratuan hizki motari erreparatuz gero, ohikoarenetik zerbait desberdina duela antzematen da. Idatzian aurrera egin ahala, Migel Arbidekoa Hernaniko zenbaki-eskribauak lekuko (eta sinatzaile) gisa parte hartzen duela ikusiko dugu, baina ez hori bakarrik. Eskrituraren hasieran, lekua, data eta noren aurrean ematen den adierazterako garaian, honakoa azaltzen da: “*en presençia de (nos;) my, Martín d’Elcano (y Miguel de Arbide), escriuano(s) del rey, nuestro señor, y del número de las villas de Çarauz (y de Hernani)...*”. Idatzia Arbideren protokoloekin alderatuz gero²⁹, argi ikus daiteke Elkanoren sorta batean eta bere ekoizpenari lotuta dagoen eskritura hori eskribau hernaniarrak idatzi zuela. Ohartu eta onartu behar dugu bi eskribauk idatzi bat ematea ez dela ez-ohikoa, baina aipatu dugun adibideak argi adierazten du, marratua duen zatien ondotik, egunerokotasunean eskrituraren sortzaile “ofizialaren” eta benetako idazlearen errealitateak zein desberdinak izan zitezkeen.

(27) AHPG-GPAH, 2/3002, CCXXIX au.-CCXXXV at. folioak.

(28) AHPG-GPAH, 2/3013, CCXXXV au.-CCXXXVI at. folioak.

(29) AHPG-GPAH, 3/222 sorta adibidez.

Azkenik, Arieriako Alkatetza Nagusiko zenbaki-eskribau Pedro Kortaberriakoak 1584 urtean ekoiztutako eskrituren inguruan esandakoek, ezin argiago aitortzen dute orain aipatzen ari garen dinamika hori:

“E yo, el dicho Pedro de Olauerria, scriuano de Su Magestad y del número del conçejo de Azeria, presente fui al otorgamiento de las escrituras de las obligaciones e cartas de pago e çensos y çesiones y testamentos y otras escrituras contenidas en este registro y bolumen, en vno con las partes y testigos en ellos contenidos, en que ay en este registro dozientas y ochenta y ocho fojas con esta en que va mi signo, que van scritas de mis scribientes y de mi mano y nonbre y en cada pie de todas firmadas de mi mano y nonbre y de las partes que sabían scribir e por los que no sabían los testigos. En fee y testimonio de lo qual fize este mi signo que es a tal. (*zeinua*) En testimonio de verdad, Pedro de Cortauerria”³⁰.

Ondorioz, euskarazko printzen zergatia ulertzeko etorkizunean idazkera motak alderatu beharko lirateke. Dena den, euskararen presentziaren gaia ikertzeko, lehenengo pausoa eskribau titularren inguruan eman behar dela argi dago. Funtsezkoa da, beraz, protokoloen artxiboetara jotzea.

Bestalde, badaude idazleari eragiten dizkieten beste kontu batzuk ere, besteak beste, gai bakoitzaren hitz aberastasunak eta bere ezaugarri propioek eragiten dute eskribauen idazketan; erran nahi baita, euskaraz helarazten dizkieten hamaika esparrutako hitz teknikoak gaztelaniara itzultzeko eskribauak duen iaioetasuna. Galdera agerikoa da: zer aukera du eskribau batek ogibide jakin baten euskarazko hitz teknikoak itzultzerakoan erdarazko baliokidea ez dakienean? Hiru joera ikusi ditugu: 1) hitz orokorrago batez adieraztea zehaztasuna galduz (“(ah)ardia” hitza “madero grueso” moduan itzuliz, kasu); 2) gure begietara ulertezina den erdarazko baliokidea jartzea (“otro bostortz” legokeen tokian, “*otro quigediente*”³¹); edo 3) euskarazko termino zehatz berbera erabiltzea (dos “(ah)ardis”, eskribauak euskaraz “bi (ah)ardi” entzunda). Ezagutza maila horiek aintzat hartuta eta hainbat eskrituratan ikusitakoa kontuan hartuz, ondorio batera iristen gara: hainbat esparrutan erabiltzen diren hiztegi teknikoek ataka larrian jarri ohi zuten eskribauak. Arotzeriarena adibide ezinhobea da, eta obra-hitzarmentara jo besterik ez dugu gertaera hori nabar-

---

(30) AHPG-GPAH 1/3980, 1.º foliazioa, 287 at.-288 au. folioak. Azpimarratua gurea da. Beste behin ere Ramón Martín Suquíari gure eskerrik beroenak eman beharrean gaude; oraingoan, datu hau helarazteagatik.

(31) Halako hitza, landu dugun kronologiatik kanpoko adibide batean topa dezakegu. Zehazki, 1800 urteko irailaren 27an Juan Ignazio Arruek egindako testamentuan (AGG-GAO PT702, 180 au. folioa): “...tres azadas, vn bidente, otro quadridente y otro *quigediente*, vn carro, tres rastrillos...”.

men ikusteko. Hortaz, gai bakoitzak bere ezaugarri propioak izanik, gaiaren trataera aberatsagoa denean edo gehiago zehazten den neurrian, eskribauari mugak jarri diezazkioke, izan jantziak edo arropak (ibiki, mihisesare), izan egur-motak (ahardi, ordots), edo izan nekazaritzako lan-tresnak (are, golde).

Edonola ere, ezin dugu praktikotasunaren eragina aipatu gabe utzi: notario aurreko eskriturak negozioak direnez hitza adierazteak erabilgarritasun edo behar jakin bati erantzun diezaioke. Euskaldun elebakarrez jositako gizarte batean, baliteke euskaraz idazteak arazo gutxiago ekartzea; jendeak kontzeptu hori barra-barra erabiliko zukeen (“un bostortz” adibidez) eta ez, ordea, gaztelaniazko baliokidea, halakorik bazen edo islatzeko gai bazen, behintzat. Kasu hori izan daiteke Andres Artsuagakoa eskribauak 1652 urtean idatzitako tuto-retza kontuen dokumentu mardularena. Bertan Andres Artsuagakoak Isabela Munitaren gastuak zehaztasunez jaso nahi dituenetz, ezkon-jantzia eta arropak aipatzerakoan euskarazko hitzak idatziko ditu: besteak beste, “*tocado que llaman mengala*”, “*lienzo que llaman ybiquia*”, edota “*ocho tocas de mujer, las seis amarillas, que diçen mussabecos*”³².

Azken hitza

Aurreko mendeetako idatziek euskararen hiztegia aberasteko eta bera osatzeko lanean berebiziko informazioa ematen digute. Argi dago, ordea, galbahetik dokumentazio bolumen mardula pasa behar dela; beste era batera esateko, idatzi mota guztiek ez dute aukera bera eskaintzen. Hori dela eta, iker-metodologia aldetik gauzak argitzea ezinbestekoa da, eta aurreko lerroetan horren inguruan jardun gara. Gainera, eta agerian geratu denez, euskararen inguruan informazioa ugariagoa da, ez da hitzetara mugatzen soilik. Eta ildo honetan agertzen zaigu bigarren puntu azpimarragarri bat: protagonisten nondik-norakoa, bai eskritura idazten duenaren aldetik zein eskritura egitea eskatzen duenarenetik.

Bi aldagai horietaz jardun gara aurreko lerroetan zertzelada batzuk emanez; eskritura baten idazketa-uneaz eta hura idazten zeneko egoera komunikatiboaz hainbat ezaugarri eskainiz. Izan ere, ideia horiek irizpidetzat harturik, euskarazko hitzak bilatu eta aurkitzeko ekimen horretan, ikerketa-markoa

---

(32) Ildo honetatik, ezin ahaztu elkarbizitzan dagoen beste hizkuntzaren maileguak hartu ohi direla (euskara-gaztelania; gaztelania-euskara; frantsesa-euskara; euskara-frantsea; galesera-ingelera; ingelera-galesera...), garai hartan gaur bezala, Donostiar peto batek “chichare” eta “xomorro” hitzetik hortzera ibiliko zituen bezala, “lombriz” eta “bicho” baliokideen ordez. Gai honi buruz, ald. ARRIAGA, E. de *Lexicón bilbaino*, Madril 1960, Minotauro.

definituenez. Hortaz, gure aurrean bide bat markaturik uzten dugu, esparru mugatu txipi batean bada ere.

Dena den, jakitun gara bide nagusi horrek ez dituela ikerketako alde guztiak bere osotasunean biltzen; batzuetan, finkatu ditugun pausoak lausoak gerta daitezke, bereziki dokumentazio judizialari dagokionean, eta halaber, kokatu ditugun mugarrietatik kanpo ere, hitzak topatzeko aukera dagoelakoan gaude. Edonola ere, egindako hausnarketek etorkizunean bidea egitea erraztuko dutelakoan gaude, edo hori espero dugu, behintzat.

Hemen doa, bada, gure proposamenaren ondotik egindako bilaketen emaitza.

AGARRIA (Agerria)

Esanahia: Ignacio Carrión-en ustetan, Plazaola burdinolari lotutako 1681eko datuak hartuta, sutegiaren goiko aldea babesteko erabiltzen ziren³³. Goizuetako burdinoletan aditu den Antton Mari Mitxelenak ere, sutegiarekin lotzen du; bertan dagoen piezatzat du, burdinazkoa eta lodiera dexentekoa, beste pieza batzuekin batera sutegia bera, egitura bezala, sendotzeko erabilitakoa.

Non-noiz: Carrión-ek Berastegi-Elduain aldean jasotzen du. Guk, aldiz, Irunen, XVII. mende erdialdean.

Adibidea:

- Irungo Ibarrola burdinolan egindako lanen ikuskatzea, 1655eko urriak 12: “*primeramente, el (...) ziguillu y banda y fierro para agarria del fogar de la herrería mayor*”³⁴.

ALDAIDEGI (Aldategi)

Esanahia: Teilapea, estalpea. Pouvreuren garaitik gutxienez azaltzen zaigu; hau da, XVII. mende erdialdetik. Goinafarreraz, Ultzaman, “aldaitegia” ardien bigarren ikuilu edo ukuilu bezala ezagun da.

Non-noiz: Orotarikoak Iparraldeko euskalkietan jasotzen du. Guk Errenterian topatu dugu, hau da, gipuzkeraren eremuan, eta XVII. mende amaieran.

---

(33) CARRIÓN ARREGUI, I. M.^a “Aspects técnicos de las ferrerías guipuzcoanas en el siglo XVIII”. In: ECHEVERRÍA EZPONDA, J.; eta DE MORA CHARLES, M. (koord.) *Actas del III Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias: San Sebastián, 1 al 6 de octubre de 1984*. Donostia 1984, Editorial Guipuzcoana, 1.º liburukia, 156 or. (151-164). Bertan “atzeko” eta “aurreko” agerriak aipatzen dira.

(34) AHPG-GPAH; 3/1549, 202 au.-at. folioak.

Adibideak:

- 1699ko abenduaren 9a. Pedro Olaitzen aitortpena, Istuarizaga basetxearen aldaidegian lanak egiteko beharrezkoa duen egurraren inguruan. Egurra Urritzagan moztu duela aitortzen du, debekatutako gune batean. Hori dela eta, egur hori Leon Berrondo mendizainari ematen zaio: “*cortado en el monte de Urrizaga, uno de los términos bedados, por no hauer en lo libre, onze robles de los más hordinarios y reúses, para la fábrica de aldaydeguia que llaman, que a de aser de horden d’esta dicha villa en dicha casa*”³⁵.

BESANGA

Esanahia: Zuhaitz-adarra edo zuhaitzaren adar nagusia. Azkuek eta Orotarikoak jasotzen dute, baina aipamen gehienak XIX. mendeko egileen lanetan dute jatorria. Guk berriz, aipamena mende luze lehenago topatu dugu.

Non-noiz: Oiartzunen, XVII. mende amaieran.

Adibideak:

- 1699ko abenduan Oiartzungo udalbatzak luzatutako mandatua, Emeta ondoko mendi eta lepatuetan besangak nork moztu dituen jakiteko: “...*atento an hecho muchos daños en los montes y suertes y trasmochos de nueuos de junto Emeta, quitando las besangas...*”³⁶.

BRANGA

Esanahia: Ezezaguna. Dokumentazioak aipatzen dituen eta artoarentzat omen ziren branga horiek zer ziren? Bi aukera edo funtzio aipatuko ditugu gure ezjakintasunetik: batetik **langa**, zerbait zintzilikatzeke; bigarrenik **egur-azala**, zerbait lotzeke. Orotariko Euskal Hiztegiari jarraituz, “arta-langetan” pentsatu daiteke; hau da, arto-kordak lehortzeke asmoz, horiek eskegita jartzeko erabiltzen den egurra. Hipotesiak, ordea, hainbat dira. Orotarikoak ere zuhaitz handi edo lepatu baten adar moduan definitzen du “branga” hitza, baita txertaka den zuhaitzaren moduan ere. Halaber, baliteke, “baranga” hitzarekin zerikusi izatea, hesolak lotzeke erabiltzen den zeharraga luzea. Eta “blangatu” aditzaren bigarren esanahia ere hor dugu: arto-hostoa urratzea; edo “brangaatu”: egurra 4 edo puska gehiagotan zatitu; alegia, adarrezko korapilotarako gaur galdu den teknika zaharra, mende luzez sokaren funtzioa bete duena (ikus “bihurre” edo “bihur”: “vilorta, ligadura o atadura de ramo retorcido”).

Non-noiz: Erreterian, XVIII. mende hasieran.

(35) Erreterriako UA, A-1-23, 164 au. folioa.

(36) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-10-1, 303 at. folioa.

Adibidea:

- 1706ko urrian, Leon Berrondokoa mendizainak mendietan izan diren legez kanpoko zuhaitz-mozketen inguruan aurkeztutako txostenean: “*e hallado en los alios que a comprado el preuoste y en las que ay junto a la calera que hizo el señor jurado Laco, a Joseph de Martierena, Domingo de Echeveste y a Baptista de Zarazola, los tres con bueies, y an traído para brangas de maíces*”³⁷.

EPAIPIDE

Esanahia: Orotarikoak Garmendia eta López Mendizabalen aipua biltzen ditu; Azkuek, aldiz, ez omen du hitza jasotzen. Lehenengo arabera, herri-lurra da, non auzoek zuhaitz, ote eta bestelakoak hartzeko eskubidea duten. Gure kasuan, aldiz, burdinolen munduari lotua dago eta beraien funtzionamendurako ezinbestekoa zen ikatza eskuratzeko eskubideaz dihardu. Maizter edo errentamendu hitzarmenetan azaldu ohi da ikatz-egurra zein menditatik eskuratuko den. Hitzaren etimologiari dagokionez, honakoa litzateke: Epai (zuhaitz mozketak, ebaketa) + Bide (eskubide); alegia, ikatz-egurra mozteko eskubidea non dagoen.

Non-noiz: Berastegi eta Elduainen, XVII. mende amaieran.

Adibidea:

- 1680ko ekainaren 20an, Donostiako eta Berastegiko auzo Juan Martinez Lizarragakoak eta Beriñasko olagizon Juan Etxagoiengoa andoaindarrak, Beriñats burdinolaren errenten fidatzaileei egindako onik ateratze eskrituran: “*las tres quartas partes de las dichas herrerías de Berinas, su molino, casa de abitación, presas, calzes, anteparas, tierras de sembrar, manzanales d’ellas, sus epaypides y canalbides de bona pertenezientes a las dichas herrerías...*”³⁸.

ERROTILA

Esanahia: Burdinolaren zatia. Iñaki Azkunek berriki jaso du Zestoako XVI. mendearen lehenengo erdialdeko burdinolen hiztegi interesgarri eta zehatzean. Zoritzarrez, ez berak ez guk ez dugu esanahiari lotutako daturik³⁹. Antton Mari Mitxelenaren arabera, eta logika batetik, aukera bakarra azaleratzen zaigu: burdinolaren estoldan dagoen zurezko errubera izatea. Kasu honetan, ziurtasunez jarduteko, garai hartako errotetan

---

(37) Errenteriako Udal Artxiboa, A-1-29, 129 au. folioa.

(38) AGG-GAO PT2078’4, 253 au. folioa (253 au.-254 at.).

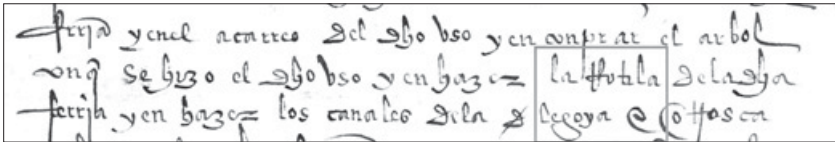
(39) Ald. AZKUNE, I. “Zestoako burdinoeltako euskal terminologia”, *EAE*, LXXI (2015), 217-231, bereziki 220 or. eta 6, 13, 24 eta 25 oharra. Beste kontu bat da hitzaren beraren jatorri latindar edo erromantzezkoa. Eskerrak eman nahi dizkiogu Josu Larrañagari ildo honetatik egin-dako oharrengatik.

“rueda” euskaraz nola esaten zuten dokumentatu beharko genuke. Eta oraingoz “gurpil” hitza ez dugunez eskritura zaharretan ikusi, errotatik errotila azalpenik logikoena dugu.

Non-noiz: Zizurkilen, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- 1540ko urtarrilaren 4an, Zizurkilgo Arsulondo edo Atxulondo burdinolaren errentaren ordainketa-gutunean. Hainbat diru kopuru kentzen zaio Martin Altamirakoa errentariari, burdinolan egin dituen hainbat lanengatik: “*en hazer el vso del maço de la dicha ferrería y en el acarreo del dicho vso y en comprar el árbol con que se hizo el dicho vso y en hazer la rotilla de la dicha ferrería*”⁴⁰.

(AGG-GAO PT2, 179 au. folioa).

GOIARA (Goiaga)

Esanahia: Hitzaren aldaerak “goiara” nahiz “goiaga” izan daitezke. Gailurra eta postearen artean etzanda ezartzen den habea edo haga da; gailurraren paralelo doa eta bere ganean kapiroak josten dira; ondoren, kapiroen gainean arlata doa eta azkenik, teila. Goiara edo goiagari, gailurraren azpian ez dagoenean “kontragoiara” esaten zaio. Beraz, etxeo poste nagusi bakoitzak buruan goiara edo kontragoiara bana izaten du, kasuak kasu⁴¹.

Non-noiz: Errenterian eta Oiartzunen, XVII. mende amaieran eta XVIII. mende hasieran.

Adibideak:

- 1695eko abenduaren 29a: “...*se le dé licencia para que pueda cortar en lo concejil de ella y en lo libre ase cien robles ordinarios por uia de piedad, y algunos frontales y goiaras*”⁴².

(40) AGG-GAO PT2, 179 au. folioa (179 au.-180 au.).

(41) Juan Arin Dorronsorok hainbat piezen izenak biltzen ditu: teilatu gailurra, kapiroa, goiaga, kontragoiaga, abea, ligazaga, errezuma, atazaldea, besoa eta frontala. Ikus ARIN DORRONSORO, J. “Atáun. El maderamen en las construcciones antiguas”, *Anuario de Eusko Folklore*, 12 (1932), 79 or. (76-97).

(42) Errenteriako Udal Artxiboa, A-1-22, 238 au. folioa.

- 1695eko abenduaren 29a: “*diez robles que puedan servir de frontal y goiara...*”⁴³.
- 1705eko azaroan, Oiartzunen, Olaberria burdinola zenbat egunez geldituta egon den jakiteko hartutako informazioa: “*en dos ocasiones fue V. M. [udalbatza] seruido mandar parar la dicha herreria [Olaberria] (...) para poner nuevas goiaras o frontales del tejado de dicha herreria*”⁴⁴.

GOLDA(T)ZEIOA / GOLDA(T)ZAIOA

Esanahia: Ezezaguna. Irakurtzerakoan berehala “goldea” datorkigu burura, eta logikoena nekazaritzarekin lotutako tresna moduan hartzea litzateke. Hitza agertzen den testuingurua, ordea, guztiz bestelakoa da, arotzeria munduari baitagokio. Testuak gainera, beste erreminta batzuekin batera zerrendatzen du eta hori aintzat hartuta, zeren aurrean gauden jakiteko, honako galdera egin beharko genuke: zer tresna behar du XVI. mendeko arotz batek zerra, aizkora, mailua eta opaitzurra izanda? Adituen artean adostasuna egon ohi da: zepiloa; alegia, oholak elkarri lotzeko eta adibidez etxeko itxiturak egiteko. “Zepiloa” hitzaren euskarazko moldaerak “urringa” eta “urziria” ditugu, besteak beste, eta biek “urratu” hitza gogora dakarte. Gure “golda(t)zeio/golda(t)zaio”-an, berriz, zein izan “golde” hitzaren erabileraren arrazoa? Burura bi hipotesi datozkigu. Batetik “goldatz” (goldeak lurrean uzten duen arrasto edo lorratza) + jo(a). Bestetik, eta agian ziurrena, “goldatz” (arrastoa)+ “zeioa” (opaitzurra); hau da, arrastoa egiten duen opaitzurra. Oholari kanala egiteko balio zuen tresna irudi lezake (garlopa modukoa...), ohol bat besteari itsasteko eta baserrian beharrezkoak ziren zurezko partak egiteko; besteak beste, “artaganbara” izeneko lekuan, bereziki ondo itxita egon behar baitzuen.

Non-noiz: Tolosan, XVI. mendeko bigarren erdialdean.

Adibideak:

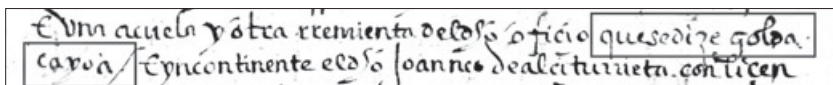
- 1566ko martxoaren 2an Tolosan sinatutako arotz-ikasle kontratua, Orexako Martin Zuloaga-Altziturrrietakoa eta Joanes Altziturrrietakoa aita-sembleek, Tolosako Martin Artano arotz-maisuarekin egindakoa, bigarrenari 3 urtez arotz lanak irakasteko: “*y al cabo d’ellos una acha de fierro e una açuela y otra rremienta del dicho ofiçio que se dize ‘goldaçayoa’...*”; “*vna acha de fierro e vna açuela e la dicha herramienta llamada ‘goldaceyoa’*”⁴⁵.

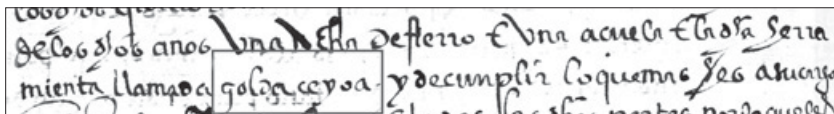
(43) *Ibidem*, 239 au. folioa.

(44) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-12-2, 334 au.-at. folioak.

(45) AGG-GAO PT16, 386 au.-387 au. folioak.

“...y otra rremienta del dicho ofiçio que se dize goldaçeyoa...”
 (AGG-GAO PT16, 386 au. fol.)

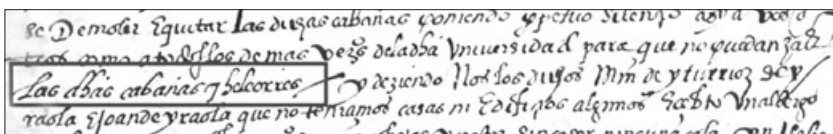
“...e la dicha herramienta llamada goldaçeyoa...”
 (AGG-GAO PT16, 386 at. fol.)

HELEHOR (“heleor”)

Esanahia: Aziendarako txabola: Hele edo eli (azienda-talde, ganadu) + lehor (estalpe, teilape edo babes)⁴⁶. Juan Arin Dorronsorok “babes lehorra” moduan interpretatzen zuen, eta XVI. mendeko bigarren erdialdetik aurrerako Lazkaori lotutako hamaika adibide ematen ditu⁴⁷. Larramendik, bere aldetik, saletxe edo aziendarenzako aterpe moduan “lehorpea” aipatzen du.

Non-noiz: Itsasondon, XVI. mende erdialdean.

Adibidea: 1567ko abenduaren 21a. Itsasondoko auzo eta biztanleek egindako konpromiso eta arbitro-epai eskritura. Idatziaren zergatia “*sobre y en razón de ciertas cabanas y heleorres que para ganado hemos tenido y tenemos*”, eta “*las dichas cabañas llamadas ‘heleorras’*” bezalako aipamenak agertzen dira⁴⁸.

(AGG-GAO PT2835, 3. foliazioa, 1 au.-6 au. folioak).

(46) Eli edo Elli forma da 1596ko atsoitzen bilduman agertzen dena. Ikus LAKARRA ANDRINUA, J. A. *Refranes y sentencias* (1596). *Ikerketak eta edizioa*, Bilbo 1996, Euskaltzaindia, 235 eta 384 atsoitzak.

(47) “Ellor en algunos casos es Egi-legor, loma o saliente seco o sequeral; pero ordinariamente suele ser redil o aprisco con su cabaña para el ganado. - El año 1568 el sel de la manada de la casa de Lazcano se llamaba «Lazcao elia»” (ARIN DORRONSORO, J. de “Contribución al estudio de la toponimia (Ataun)”, *EAE*, XXVI (1970) 185 (163-204).

(48) AGG-GAO PT2835, 3. foliazioa, 1 au.-6 au. folioak.

HEUNO

Esanahia: Herri monografiez gaindi, orain arte apenas jaso den hitza dugu. Dakigula, aurkikuntza Javier Elorzari esker zor zaio. Bere Erdi Aroko Eibarri buruzko lan mardulean, hitzaren inguruan azalpenak ematen aitzindaria izan zen, eta berari jarraitu diote hainbat lanek, herri horretako euskararen ingurukoak kasu⁴⁹. Funtsean garia ereiteko herri-lurrak ziren, horretarako baldintza onenak betetzen zituztenak. Udalbatzek beraien kudeaketa zuzena zuten, lursail horiek enkantean ateraz eta errentan emanez.

Gureari dagokionez, ez dugu kontzeptuaren inguruan inolako berritasunik topatu; bai ordea, bere erabilera eremuan. Izan ere, Eibarrez gaindi Zarautzen XVI. mendean zehar indarrean eta barra-barra erabilitako hitza zela ikusi dugu. Ildo honetatik beste aitorten bat egin behar dugu, Iñaki Azkunek Zestoari buruz egin duen lan ikaragarriak hainbat datu ematen baititu. Pentsa daitekeenaren kontra, ordea, bildu dituen datu guztiak Zarautzekin lotuta daude nahiz eta protagonista batzuk, Juan Martinez Amilibiakoak eskribaua bereziki, zestoarrak izan⁵⁰. Horrez gain, badakigu Mutriku

---

(49) Ald. ELORZA MAIZTEGI, J. *Eibar: orígenes y evolución (siglos XIV al XVI)*, Eibar 2000, Ego Ibarra, bereziki 98-100 orr. eta Eibarko euskararako, <http://www.eibarko-euskara.eus/node/12407?ikuspegi=lerroka> (azkeneko aldiz 2017ko maiatzaren 13an kontsultatua).

(50) AZKUNE MENDIA, I. *Zestoaren historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte*, Donostia, 2016, Iñaki Azkune (CD-ROM-ean argitaratutako lana). Aipamenak 1516 eta 1526 urteetakoak dira: Honela, Juan Martinez Amilibiakoak Andres Ziotzagakoari 1516ko martxoaren 3an egindako errentamendu eskrituran, besteak beste Zarauzko sailcan dauden lursailak ematen dizkio: “*que son vna peça de vn heuno e otra peça de medio heuno e otras tres peças de cada quarto de heuno*” (*Zestoaren historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte. II. Zestoa XVI. mendean (1501-1520)*), 24. eranskin dokumentala; ikus baita, AHPG-GPAH, 2/1606, 7 au. folioa). 1526ko aipamenetarako, ikus AHPG-GPAH, 2/1607, 170 au. eta ald. AZKUNE MENDIA, I. *Zestoaren historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte. III. Zestoa XVI. mendean (1521-1530)*, 9. eranskin dokumentala, 1010. orrialdea: “*e los dichos dos hevnos de tierra con sus sobrehevnos que son en el lugar llamado Hudolloa, que son en el anchor las dichas tierras fasta veynte ocho codos poco más o menos y en el largor quanto ellos llegan (...) e los otros dos pedaços de tierra llamados hevnos con sus sobrehevnos abian seydo hesaminados y medidos e apreçiados por hesaminadores e apreçiadores y medidores (...) y los dichos dos hevnos que son en el dicho lo[gar] llamado Hudolloa*” (Iñaki Azkunek Hudolloaren ordez Indolloa irakurtzen du). 1540ko azaroan ere, Juan Martinez Amilibiakoak berak Zarauzko hiru lursail errentan eman zizkien Getariako bikote bati, tartean, Heuno izeneko lursaila (*VII. Zestoa XVI. mendean (1540)*, 83 or.): “*vn pedaço de tierra llamado Hevno, que es en el campo de Çaravz (...) por la dicha tierra Hevnoa mayor...*” (ibidem, 832 or., eranskin dokumentala 9 eta baita ere. AHPG-GPAH, 2/1622, 361 au. folioa). Halaber, Amilibiaren ondasunak banatzeko kontratuan, 1541eko martxokoa, hainbat heuno aipatzen ziren, tartean Sarastobiagako lursail edo “heunoa”: “*la tierra de Sarastobiaga, que es en los canpos de Çaraz, vn hevno entero, que es el mejor que ay en todo el campo de Çarauz. Yten, otro medio hevno en los dichos canpos. Yten, otros tres quartos de hevnos (...) en los dichos canpos (...) Yten, en los canpos de Vdullo tres hevnos enteros...*” (*VIII. Zestoa XVI. mendean (1541)*, 98 or.; eranskin dokumentala, 22: AHPG-GPAH, 2/1613, 59 au. folioa).

aldean ere, XVI. mendetik aurrera “Heuneta” / “Euneta” toponimoa agertzen dela, azken aldaera hau nagusiena delarik⁵¹. Hitzaren geografia esparruak nahiko mugatua ematen du edo, hobe esanda, irla modukoak agertzen zaizkigu, mugakideak ez diren herrietan azaltzen baita, Eibar, Mutriku eta Zarautzen, alegia. Ondorioz, sakabanaketa honek ikerkuntza sakonagoa merezi duen kontua delakoan gaude⁵².

Non-noiz: Javier Elorzak emandako datuen arabera, hitza gutxienez XV. mende erdialdean zeharo finkatuta zegoen, XVII. mendean indarrean zirauen eta gaur egungo toponimian lorratzak utzi ditu. Gure aldetik, eta Iñaki Azkunek zeharka bildutako datuak osatuz, Zarautzen, XVI. mende guztian zehar aipamen dezente topatu ditugu.

Adibideak:

- 1527ko ekainean, Zarauzko auzo Juan Arrutikoa eta Ana Iñurritzakoa senar-emazteek egindako hipotekazko obligazioan: “*en prendas e ypoteca de los dichos seys ducados de oro, vn hevno de tierra que nos avemos e tenemos en Vduloeta*”⁵³.
- 1563 urteko hainbat idatzitan, hala nola, Martin eta Domingo Sorolakoa aita-emeek Domingo Eleizmendikoari egindako lursail salmentan eta honen jabetza-hartze autoetan, maiatzaren 31n: “*metieron dentro, en el dicho medio heuno e dixieron que le daban e dieron la posesión (...) del dicho medio heuno para que aga d’él (...) en senal de la dicha posesión andubo por el dicho medio heuno por vn cabo y por otro, e con vn punnal cortó de los trigos qu’están senbrados en el dicho medio heuno e hizo otros autos de posesión hasta y en tanto que se dio por conento d’ella...*”⁵⁴.

(51) Eskerrak eman nahi dizkiogu Josu Larrañagari datu hau helarazteagatik.

(52) Hitzaren jatorriari dagokionez, guretzat iluntasun handia duela aitortu behar dugu. Esparru horretan adituak direnei utziko diegu xehetasunen lanketa. Agian latinezko Eunnus pertsona-izenetik etortzea gerta daiteke; kondairaren arabera, Erromatar garaian, Sizilian (inperioko ale-biltegi garrantzitsuenetako batean) altxa zen esklabotik, alegia. Agian, lorratz moduan, idazteko erak aintzat hartu beharko lirateke. Guk bildutako dokumentazioan “heuno” da aldaera bakarra; Javier Elorzak, aldiz, “euno” eta “ehuno” biltzen ditu. Batzuen iritziz, “h” hizkiaren agerpenak euskal hitz jator baten aurrean gaudela adieraz lezake. Eskerrak eman nahi dizkiogu Mikel Zaldiberi, honen inguruan egindako oharrengatik.

(53) AHPG-GPAH, 2/2989, 44 at. folioa. Ald. baita ere, ibidem, 45 at. folioa (“*el qual dicho hevno es en Vduloeta*”) edota urte bereko abuztuan, Juan Berazadikoak ezarritako hipotekazko obligazioan, berme gisa jarritako “*vn hevno de tierra que yo poseo e tengo en Vduloeta, término e juridición de la dicha villa*” ibidem, 56 at. folioa). Baita bere, ibidem, 67 au. folioan: “*e más tres quartos de vn hevno de tierra que nos avemos e tenemos en el campo de la dicha villa de Çaraus*” (1527ko uztaillak 25).

(54) AHPG-GPAH, 2/2990, 125 at. folioa. Ikus baita, ibidem, 123 at.-125 au. folioak: “*pedazo de tierra que es medio heuno [...] que ha por linderos por en [...] tierras [...] aga e por las partes de [...] los setos de dicho campo con todas sus entradas...*”. Dokumentuak oso egoera txarrean daude eta apenas irakurri daitezke.

- Era berean, urte horretako abuztuaren 14an Martin Sarrondokoari honakoa saltzen zitzaion: “*pieça de tierra que es vn coarto de heuno entera que yo he e tengo en los campos de la dicha villa de Çarauz, en la parte de Ynurriça, que halinda por los (...) de la pared hazia la villa de Horio (...) las dos tierras de Baltasar de Yçeta (...) Elolahechea e por parte de arriba (...) Espilla e por la de abaxo con tierras*”⁵⁵.
- 1587an Santiago Arreizakoa eta Paskoara Izetakoa senar-emazteek On Migel Arreizakoa batxilerrari heuno-erdi lursaila saltzen zioten; zehazki: “*vn pedaço de tierra labradia (que llaman medio heuno), que tenemos en los campos de la dicha villa de Çarauz (cuyos lindes son por vna parte (...) es a sauer: por la de la villa, otro medio heuno de la casa de Pedro de Aramburu e por la parte de Ynurriça otro pedaço de tierra (quarto de heuno) de San Juan de Larrea...*”⁵⁶.
- Azkenik, 1593ko abenduaren 3an, Pedro Mihurubiakoa eta bere emaztearen ondasunen inbentarioan, “*vna tierra medio heuno en el campo d’esta villa [Zarautz]*” aipatzen zen⁵⁷.

ITXURA

Esanahia: Irudia, marrazkia, imajina. Orotarikoan adiera hau jasoa dago eta dagoeneko Etxeparek eta Leizarragak aipatzen dute. Berrikuntza, ordea, Hegoaldean indarrean dagoen kronologiatik dator. Orotarikoaren ustetan, zonalde horretako egileek XVIII. mende erdialdetik erabiltzen dute; gure datuen arabera, berriz, erabilera ia mende bat lehenago atzeratu beharko genuke.

Non-noiz: Gabirian, XVII. mende erdialdean.

Adibidea:

- Pedro Lekunberrikoa Gabiriako erretore zenaren ondasunen inbentarioa, 1660ko apirilaren 19a: “*Yten, vna ychura de la Virgen del Camino pintado en lienzo*”⁵⁸.

---

(55) *Ibidem*, CLXXI at. folioa. Idatzi hau ere oso egoera txarrean dago eta saltzailea nor den ezin dugu zehazki jakin, baina badakigu errege-eskribaua zela. 1564ko datu baterako, ikus AHPG-GPAH, 2/2991, 75 au. folioa.

(56) AHPG-GPAH, 2/3011, XL at. folioa.

(57) AHPG-GPAH, 3/3018, CCCLVIII at. folioa.

(58) AHPG-GPAH, 2/2575, 23 au. folioa (2. foliazioa).

KANALBIDE

Esanahia: Eskubidea, oraingoan ibilgu, kanal, ubide jakin bat edo batzuk era-biltzeko. Ildo honetatik lehen jaso dugun **Epaipide** hitza dugu, baita Juan Arin Dorronsorok XVIII. mende erdialderako dokumentatua zuen Aizkolbide kontzeptua ere⁵⁹.

Non-noiz: Berastegi eta Elduainen, XVII. mende amaieran.

Adibideak:

- 1680ko ekainaren 20an, Donostiako eta Berastegiko auzo Juan Martínez Lizarragakoak eta Beriñasko olagizon Juan Etxagoien andoaindarrak, Beriñats burdinolaren errenten fidatzaileei egindako onik ateratzeko eskrituran: *“las tres quartas partes de las dichas herrerías de Berinas, su molino, casa de abitación, presas, calzes, anteparas, tierras de sembrar, manzanales d’ellas, sus epaypides y canalbides de bena pertenezientes a las dichas herrerías...”*⁶⁰.

KARTOLA

Esanahia: Zalditeri edo zelaberetan jartzeko eserlekuak. Hitza ezaguna da. Orotarikoak esanahi horri lotuta biltzen dituen lehen aipamenak Larramendirenak dira, baina guk hamarkada batzuk lehenago agertu zaigu.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mende hasieran.

Adibidea:

- Udaletxe parean dagoen galtzadan harria jartzeko asmoz zelabereekin joan behar duten pertsonen zerrenda, 1704ko maiatz ingurukoa: *“todos estos acudan o ymbien sus caualgaduras (con sus arrieros y cartolas)”*⁶¹.

LARRE-OTE

Esanahia: Ote mota. Orotarikoak etze-lurretan hazten denari esaten dio. Iturri berak Iparraldeko XIX eta XX. mende hasierako egileetan jartzen du hitza, baina guk Hegoaldean topatu dugu, eta mende luze bat lehenago.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mende hasieran.

Adibideak:

---

(59) Berak zioenaren arabera, “libertad de hacha para hacer lanteguis”. Ikus ARÍN DORRONSORO, J. de “Contribución...”, aip. lan., 167-168 orr.

(60) AGG-GAO PT2078,4, 253 au. folioa (253 au.-254 at.).

(61) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-12-1, 203 au. folioa.

- 1702ko maiatzaren 27an Legargoiien basetxeko maizter Juan Oiartzabali emandako baimena, bertako lurak ongarritze aldera besteak beste Otsalekun larre-otea mozteko: “...*para cortar la árguma que llaman ‘larotea’ en el paraje de Ossalecu...*”⁶².
- 1705eko urtarrilean Salvador Aldakori emandako baimena, bere eskaera aintzat hartuz, bere karobiarentzako beharrezkoa duen larre-otea Idiso eta Alkala etxeen artean hartzeko: “...*necesita asta treinta y dos rastras de árgoma que llaman ‘larra-otea’ que ay junto a la casa de Ydisso...*”⁶³.

LEGOI

Esanahia: Burdinolaren ubideekin lotutako zati bat zela ematen du. Esanahi ezezaguneko izanik ere, interesgarria oso, beste behin ere esparru horretan erabilitako euskal hiztegi teknikoaren beste adibide bat dugulako; are gehiago, hamaika ikerkuntza jaso izan dituen alorrean oraindik egitekoa dagoela islatuko dute. Burdinoletako hiztegi baten “lako” hitza aipatuko genuke kanala edo erretena adierazteko, baina “legoia” hitzari zein esparru edo funtzio zegokion ezin dugu esan⁶⁴.

Edonola ere, aspaldiko edo Erdi Aroan errotutako tradizio bati lotzeko moduan gara, “Legoiaga” abizena XV. mende hasieran dokumentatua baitago. Luis Miguel Díez de Salazarrek 1420an Aiagoitiko jaun zenak Martin Gartzia Legoiagakoa izena zuela aditzera ematen du, eta abizena Orion dugu 1500 urterako. XVI. mende hasieran, Legoiaga etxe eta basetxea Atxegatarren esku zegoen⁶⁵. Azken leinu horren ildotik 1402ko aipamen bat dugu: Lasarteko errotaren inguruko eztabaidak konpontzeko izendatu ziren epaile-arbitroen artean, “Juan de la Peña de Legoyaga” dugu, Juan Aitzaga/Atxegakoa, alegia⁶⁶. Era berean, 1483 urtean toponimoa Zestoan ageri zaigu

---

(62) *Ibidem*, A-1-11-2, 71 au. folioa.

(63) *Ibidem*, A-1-12-2, 18 au.-at. folioak. Ikus baita ibidem, 19 au.-at. folioak (“...*treyntra rastras de árgoma que llama larotea...*”) eta ibidem, 269 au. folioa (“...*çinquenta rastras de árgoma larotea...*”; 1705eko urria).

(64) Hitzaren beraren jatorri etimologikoaren inguruan, ald. ORIBE, A. “*Leioar* antroponimoaren lekuko toponimiko gehiago”, *AJSU*, XLV (2011), 261-275, bereziki 266-267 eta 274 orrialdeak. Egile honek Zestoako Legoiaga baserria aipatzen du 1483rako, baina ez ditu aurretiko datuak biltzen.

(65) DÍEZ DE SALAZAR, L. M. *Ferrerías guipuzcoanas. Aspectos socioeconómicos, laborales y fiscales (siglos XIV-XVI)*. (Edición preparada por M.ª Rosa AYERBE IRIBAR). Donostia 1997, Dr. Camino, 299 or., 305. Basetxerako, ald. AHPG-GPAH, 2/1217, 116 au.-at. folioak eta Donemiliaga eta Villalegreko Markesaren Artxiboa, 140-151. Orioko aipamenerako, ikus Orioko UA, V. Karpeta, 3/5 dokumentua.

(66) Donemiliaga eta Villalegreko Markesaren Artxiboa, 58-358.

eta XVI. mendean zehar, Legoiaga abizena Zarautz eta Aiara hedatuko da gutxienez; azken herri honetan izen bereko basetxea dugu, Zarautz leinuaren jabetza zena⁶⁷.

Non-noiz: Zizurkilen, XVI. mendeko lehen erdialdean.

Adibidea:

- 1540ko urtarrilaren 4an, Zizurkilgo Arsulondo edo Atxulondo burdinolaren errentaren ordainketa-gutunean. Hainbat diru kopuru barkatzen zaio Martin Altamirakoa errentariari, burdinolan egin dituen hainbat lanengatik: “*y en hazer los canales de la legoya e otros canales de la dicha ferrería...*”⁶⁸.

LEZONADURA

Esanahia: Ezezaguna. Azkueren hiztegian “lezoin” hitzak “vallado” edo “trinchera” adierak ditu. Lezonadura oholez egindako itxitura edo zutesia dela uste dugu, oholak nahiz hesolak elkarki itsatsiz osatzen den itxitura. Jaso dugun esaldiak, oholez itxitako saletxe zahar baten antzera, oinarrian altuera txikiko pareta irudika lezake, eta pareta honen gainean, zutik, oholta.

Non-noiz: Irunen, XVII. mende erdialdean.

Adibideak:

- Irungo Ibarrola burdinolan egindako lanen ikuskatzea, 1655eko urriak 12: “*yten, el tablazón de la leçonadura que está junto al molino y la pared que está hecha en la misma leçonadura [sic]...*”⁶⁹.

OTEMOTZ

Esanahia: Ote mota. Hainbat adiera daude: ote-bigunari, otadiari, altsuma edo moztu ondoren ateratzen diren kimuari, edo abereek jatearen ondorioz motz geratzen den oteari deitzen zaio.

Non-noiz: Oiartzunen, XVIII. mende hasieran.

Adibideak: Jose Oiartzabalek udalbatzari egindako eskaera, 1704ko urrikoa, Galardi etxe ondoan karobia egiteko beharrezkoa duen añoa eta otemotza Osaleku edo Ozalekutik hartzeko: “*que io deseo hazer vn horno de cal (...) y para coser ella nese-cito asta quarenta rastadas de añoa y árguma llamada ‘otamocho’*”⁷⁰.

---

(67) Ald. AHPG-GPAH, 2/3001, 314 at.-315 au. folioak (1575 urtea); AHPG-GPAH, 2/3002, 43 at.-44 at. folioak (1576 urtea) edota AHPG-GPAH, 2/3003, 78 au.-at. folioak (1577 urtea).

(68) AGG-GAO PT2, 179 au. folios (179 au.-180 au.).

(69) AHPG-GPAH, 3/1549, 202 au.-at. folioak.

(70) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-12-1, 297 au. folioa.

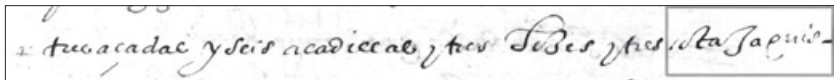
UZTAJAKI

Esanahia: Ezezaguna, baina interpretazioak nekazaritza-tresna batera garamatza. Orotarikoan, “ja(i)ki/joiki” hitzaren bigarren adiera txikitu eta kolpatzeko balio duen tresnari aipamena egiten dio eta, halaber, “otaja(i)ki” edo “ezten-jaiki” izeneko lanabesak ezagunak dira, bata otearentzako zein bestelako belarrentzako (arbiak, asun edo osinak) eta bestea, aldiz, azeri-buztanarentzat. Modu honetan, jana (= uzta, animalientzat) txikitzeko tresna dirudi, alde batean burdinazko pieza eta bestean zurezko kirtena duena⁷¹.

Non-noiz: Idiazabalen, XVII. mende hasieran. Esparru geografiko honek azalduko luke, agidanez eta Orotarikoaren datuak aintzat hartuta, “jaki(e)” aldaera azaltea, eta ez, “joiki”.

Adibidea:

- 1619, urtarrila, 12. Idiazabal. Juan Estensorokoa eta Domenja Anduezakoa senar-emazte zirenen ondasunen inbentarioa: “*tras açadas y seis acadillas [sic] y tres hozes y tres ustajaquis*”⁷².

(AHPG-GPAH, 2/2551, 3. foliazioa, 194 at. fol.).

TXIRIMIAOLA

Esanahia: Jaso dugun hitzetatik interesgarrienetakoa litzateke. Izan ere, gurean horrenbeste ikertu den burdinolen munduarekin harreman zuzena du eta orain arte bildu denik ez dirudi. Dokumentazioak, gainera, deskribapen zehatza egiten du. Funtsean zeharrola eta agorrolen arteko burdinola litzateke, bai tamaina, ekoizpen eta baldintzei dagokienez.

Luis Miguel Díez de Salazar-rek egindako lanetan, burdin mota ezberdinen artean txirimia izenekoak aipatzen zen⁷³. Hitzaren jatorria ez zuen azaltzen, nahiz eta

---

(71) Ald. Orotariko Euskal Hiztegi, “jaiki”, “joki” eta “ote-joiki” adieraz. Ald. CARO BAROJA, J. *Con letra aguda y fina. Navarra en los textos de Julio Caro Baroja*. Iruñea 2014, Nafarroako Gobernua, 52. irudia.

(72) AHPG-GPAH, 2/2551, 3. foliazioa, 194 au.-196 at. folioak. Hitza 194 at. folioan.

(73) DÍEZ DE SALAZAR, L. M. *Ferrerías en Guipúzcoa (Siglos XIV-XVI)*. Vol. 1: *Historia*, Donostia 1984, Haranburu Editor, 291 or.

aldaera ezberdinak jaso: “chilimía”, “jeremía” edo “xeremía”⁷⁴. Bere ustetan, kontzeptu honek oso hedapen mugatua edo zehatza izan zuen: kronologikoki, XVI. mende erdialdera mugatzen zen; geografikoki, Orio eta Nafarroa arteko esparruan erabilitako hitza ematen du, hegoalderanzko muga Tolosa zelarik. Ikertzaileak ematen zituen adibideak Berastegi, Goizueta, Gorriti eta Oiartzungoak ziren. Burdinaren ezaugarriak dagokienez, perrak egiteko erabiltzen zela zioen, eta pieza mehe eta zabalak zirela (pletinen antzekoak). Ondorioz, topatutako hitzak halako burdin motarekin jarduten ziren burdinolen aurrean gaudela ematen du, berezko ezaugarriak zituztelarik.

Baina burdin motaren kontzeptutik haratago, eta gure iturrietan burdinola mota bati erreferentzia egiten zaiola ikusita, mehetasun horrek “chirimíaola” “ziri-mehe-ola” kontzeptu batera eraman gaitzakeela ez genuke baztertu behar. Burdinola txikitzaileak (tiraderak) edo “martinete” (gabiolak) definitzeko hitza ere izango litzateke. Larramendik azken horiek burdinola handien eta txikien artekoak zirela aipatzen zuen, eta hau guztiz bat dator guk bildutako datuekin⁷⁵. Egia da olagizon mehetzailea “ijele”, “igele” edo txikitzaile izenez ezaguna zela eta honek gure hipotesiari sendotasuna ken diezaiokeela; baina “tximiria” hitzak bizitza laburra izan zuela edo XVI. gizaldiaren amaierarako galtzear zegoela aintzat hartuz, baliteke jatorrizko “ziri-mehe” izena berreskuratu baino, gerora hori ordezkaturiko zuen hitz berri bat sortzea (gaur egun, adibidez, Zegaman orkatzari “kortzo” esaten zaion bitartean, Oñatin “orkatz” adiera jatorra mantentzen da; Azpeitin, berriz, arranoren ordezkari, “agilie” esaten dute)⁷⁶.

Bestalde, “-me/mi(a)-ola” amaitzen diren abizenak ere azaldu zaizkigu: besteak beste, Çarramiola (zarra/sarra-tik? alegia, gaztelaniazko “escoriatik”) eta Garramiola (gar-tik?)⁷⁷. Bi abizen horiek bi burdinola ezberdinen izenak ote ziren?

(74) Honela, 1555eko abuztuan “*ochenta quintales de fierro sotill chillimía*” aipatzen dira (AHPG-GPAH, 3/2008, 2. foliazioa, 58 au. folioa) eta 1556ko ekainean, aldiz, “*veynte e sseys quintales de fierro, buenos e marchantes, de dar e de tomar entre mercaderes, es a saber, los treze quintales d’ellos, fierro sotill chilimía e los otros treze quintales, platinas*” (AHPG-GPAH, 3/2009, 29 au. folioa). Gaztelaniazko “chirimía” hitzaren ingurukoetarako, ikus, adibidez, COROMINAS, J. *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. Tercera edición muy revisada y mejorada*, Madril 1987, Gredos, 196 or.

(75) LARRAMENDI, M. de *Corografía o Descripción General de la Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipúzcoa*, Bartzelona 1882, Imprenta de la Viuda e Hijos de J. Subirana, 73. orr.

(76) Esparru teknologikoarekin ere, nolabaiteko zerikusia izan zezakeela pentsa daiteke. Izan ere, XVI. mende erdialdetik aurrera burdina urtzeko teknika berriak sartzen hasi ziren (“genovesa” delakoa), eta agian, “zirimeheola” hauek aurreko garaietan erabiltzen zen teknikekin harreman edo loturaren bat izango luke. Eskerrak eman nahi dizkiogu Ramón Martín Suquiarri honen inguruan egindako oharrengatik.

(77) Ikus, adibidez, Gipuzkoako Elizbarrutiko Artxiboak web-ean duen sakramentu-erregistroen datu-basea: [http://dokuklik.snae.org/sacramentales.php](http://mendezmende.org/eu/edota IRARGI-Dokuklik-ek datu-base horretara duen esteka: <a href=).

Galderak, ordea, ez dira hor amaitzen. Gure hitz honen “chiri” aurrizkiak “chiriboga” hitzarekin nolabaiteko loturarik izan al dezake? Hipotesiak hipotesi, oraindik inork ez ditu hitz misteriotsu horren ingurukoak guztiz argitu. Zestoari oso lotuta ageri den izena izaki, Iñaki Azkunek herri horri buruzko bere lan amaigabeen ez du datuak biltzeko eta hipotesiak botatzeko aukerarik galdu. Txiriboga, etxea eta errotaz gain burdinola ere izan zen XV. mendearen azken laurdenetik aurrera; eta egia bada burdinari lotutako azpiegitura hori etxea eta abizena baino mende bat beranduago dokumentatua dugula, esparru horrekin nolabaiteko harremana zuelaren ustea dugu. Egin kontu Zizurkilen ere XV. mendearen erdialdean kontzeptua dokumentatua dugula eta hori dela eta, ez dugu uste Azkunek hitzari ibai-jardueren inguruan eman dion lotura guztiz bat datorrenik. Dena den, guk hipotesi bat ematen dugu, besterik gabe, eta ahardiordosarekin gertatu bezala, gaiak luze joko duelakoan gaude⁷⁸.

Non-noiz: Oiartzungo Orkazpide burdinolarekin zerikusia duen 1540ko auzian; zehazki, horko jabe zen Bartolome Arbidekoak Eldotz ibaian eraiki nahi zuen burdinola berriari buruzko prozesuan. Horrek Díez de Salazar-rek markatutako esparruarekin bat egiten du baina ohartu behar dugu topatutako testuinguruan, erabilera beste eremu geografiko batera garamatzala. Izan ere, auziko lekukotzetan behin bakarrik agertzen da eta aipamena ez dago zuzenean Oiartzunekin lotuta, Juan Galdosekoa arotz-maisu eta Urretxuko auzoa baita kontzeptua eta nondik-norakoak azaltzen dituen⁷⁹. Horregatik, Urola aldeko hiztegian erabili zelakoan gaude, nahiz eta hasiera batean nahiko ongi aztertua dagoen lekua izan eta jorratu den dokumentazioan kontzeptuaren inguruko arrastorik ez azaldu⁸⁰. Azken horrek, dena den, ez du ezer esan nahi.

Adibidea:

- Urretxun, 1540 apirilean, Juan Galdosekoaren lekukotza: “...y las que las *ferrerías mayores que en el dicho arroyo y en otras partes donde ay ferrerías cabdales ay para fundir y labrar fierro, la dicha nueva herrería del dicho Bartolomé es diferente a las otras herrerías de hundir e haser fierro, asy en el sytio de la casa como en las çercustancias que muestra la dicha herrería nueva a las otras herrerías cabdales, y asy mesmo el vso de la herrería de los barquines que en la dicha herrería nueva es adreçado es diferenciado a los husos de las herrerías mayores y asy bien al vso de las herrerías pequenas donde se adelgaza el fierro, por manera qu’el dicho vso es menor de los vsos de las herrerías mayores y cavdales y más largo y mayor de los husos de las dichas*”

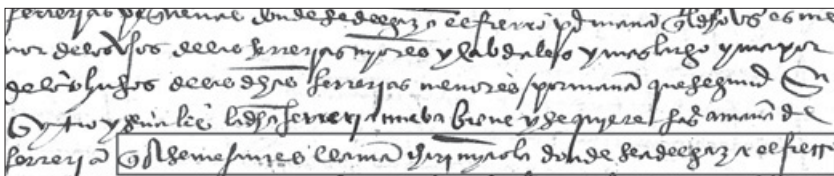
---

(78) Ald. AZKUNE MENDIA, I. *Zestoaren historia (1). Historiaurretik 1544. urtera arte*. Lan honek, gainera, Luis Miguel Díez de Salazar zenak burdinolaren inguruan bildutako datu eskasei izugarritzko ekarpena egiten die.

(79) Ald. AZPIAZU ELORZA, J. A. *Euskal burdinoletko bizimodua. La vida en las Ferrerías Vascas*. Legazpi 2009, Lenbur Fundazioa, 60 or., zeinak Azpeitiko Oraizpide burdinolari buruzko kontua dela aipatzen duen.

(80) Ez hori bakarrik. Urola bailarak “txiriboga”-ra eramango gintuzkeela ere pentsa dezakegu.

herrerías menores, por manera que segund su sytio y sennales, la dicha herrería nueva viene y se quiere haser a manera de herrería que a semejantes llaman ‘chirimyaola’, donde se delgaza el fierro, y así bien se hunde y se haze fierro, aunque diferenciado de las otras herrerías mayores, porque las agoas o masa que se sacan en semejantes herrerías son pequeñas y los sacan con menos agoa que en las herrerías mayores y con fuelles syngles, y así bien el maço menor de las ferrerías mayores, de modo que son diferenciadas las semejantes ferrerías de las ferrerías mayores... ”⁸¹.

(ARChV. Pleitos Civiles. Zarárdona y Balboa, Olvidados, 156-4, XXII at. fol.).

ZUZIJAKI

Esanahia: Momentuz topatutako adibide bakarrak musika edo jai giroarekin zerikusi zuzena duen terminoa dela aditzera ematen digu, mundu horrekin lotura estua duten gauzekin batera aipatzen baita; zehazki, atabala, txirula eta hauek gordetzeko buiraka edo kutxatillarekin batera. Hau dela eta, bururatzen zaigun lehenbiziko ideia musika-tresna baten izen galdua izatea da. Gauza sakonago aztertuz, ordea, beste aukera logikoago bat dagoela uste dugu, BERPizkunde garaiko dantzekin zerikusi zuzena duena. Honela, hitza “zuzi” (suzkoa) eta “jaki” (altxatuta egoteko heldulekua) osagaiez osatutako argimutil, zuzi-euskarri edo zuzi-ontzia litzateke; gaztelarazko “tedero” hitza, gaur egungo euskara-gaztelania hiztegietan jasotzen ez dena⁸². Oraingoan, “jaki” hitza “jaiki”-rekin lotura izan zezakeelakoan gaude, eta ez uztajakiaren kasuan ikusi dugun moduan, “joiki”-rekin.

(81) ARChV. Pleitos Civiles. Zarárdona y Balboa, Olvidados, 156-4, XXII au.-at. folioak (Galdosen lekukotza osoa XXI at.- XXIII at. folioetan). Ald. ibidem, XVII at. folioa.

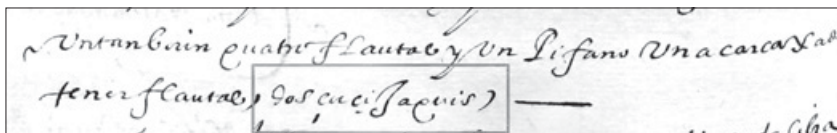
(82) Euskalterm zein Elhuyar hiztegiaren ez da azaltzen, behintzat. Ald. Azkuen eta Orotarikoan “zuzi” sarrera eta Larramendin “tea”. Zuzi-ontzi bezala, AMESTI MENDIZABAL, J. de *Forjaketa artistikoa Bizkaiko Enkarterrin (XVI-XIX. mendeak) / La forja artística en Las Encartaciones de Bizkaia (Siglos XIV-XIX)*, Bilbo 2009, Bizkaiko Batzar Nagusiak - Enkarterrietako Museoa, 40-41 eta 67 orr. (<https://www.yumpu.com/es/document/view/7684278/santurtzi-bizkaiko-batzar-nagusiak/3> kontsultagarri).

Testuinguru musikalean hitza aipatzea Berpizkunde garaiko dantza eta musika-inguruko ikerkuntzetara bideratzen gaitu. Gaia ikertu dutenek agerian utzi dute-nez, gaueko festetan nahiz dantzaldietan halakoak erabiltzea oso ohikoa zen⁸³. Are gehiago, 1400-1600 tartean gortean sortzen diren festa eta dantzaldietan zuzijaikia erabiltzen zuten, harik eta dantzetako batek “Zuzien dantza” izena hartu arte. Agidanez hauek Gortetik herri xeherako bidera egin zuten. Tokian tokiko forma hartzen joan ziren, baina Trentoren ezarpenak desagertaraztea nahi zuen, baita lortu ere, nahiz eta prozesu hori berehalakoa ez izan. XVII. mendeko azken laurdenean, adibidez, halakoak Nafarroan, Esainen hain zuzen ere, indarrean zeudela ematen du; elizako tortxak edo zuziak dantzatzeko erabiltzen zirelako⁸⁴. Gurean hainbat dira kandelak nolabaiteko protagonismoa duten dantzak. Urduñako Entradilletan, adibidez, dantza baino lehen segizio bat antolatzen da. Honetan, segizioan lehenak, koloreko gurutzefikatua daramaten kideak daude. Ondoren lau mutil gazte joaten dira, parte hartzen duten lau herrietako (Aloria, Artomaña, Delika eta Tarangako) ordezkarri gisa. Horiek kandelak eskuan dituzte eta beraiek izango dira, hain zuzen, dantza tokira heltzean, Entradillak dantzatuko dituztenak⁸⁵. Agian zuzijaikia kandela horiek uzteko tresna bezala ulertu beharko genuke.

Non-noiz: Idiazabalen, XVII. mende hasieran.

Adibidea:

- 1619, urtarrilak 12, Idiazabal. Juan Estensorokoa eta Domenja Anduezakoa senar-emazte zirenen ondasunen inentarioa: “vn tanborin, quatro flautas y vn pifano, vna carcaxa de tener flautas, dos çuçijaquis”⁸⁶.

(AHPG-GPAH, 2/2551, 3 foliazioa, 194 at. fol.).

(83) Ald. DOLMETSCH, M. *Dances of England & France, from 1450 to 1600*, New York 1975, Da Capo Press (lehenengo argitalpena: London 1949, Routledge and Kegan Paul); edota egile beraren *Dances of Spain and Italy: From 1400 to 1600*, New York 1975, Da Capo Press, 108-112 orr. (lehenengo argitalpena: London 1954, Routledge and Kegan Paul).

(84) IEA, Procesos, 428 (Esain, 1671. urtea) Juan Antonio Urbeltzi gure eskerrik beroenak, datua helarazteagatik. Txomin Ganborenak, bestalde, Burgos aldean “Baile del velón” ize-neko dantza bat zegoela aditzera eman digu.

(85) Ikus: <http://www.hiru.eus/cultura-vasca/danzas-de-alava> (azkeneko sarrera, 2018ko urtarrilaren 6an).

(86) AHPG-GPAH, 2/2551, 3. foliazioa, 194 at. folioa.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Esan bezala, topatutako hitz “berriez” gain, lan hau burutzen gindoazen heinean beste hainbat kontzeptu topatu ditugu, aurreko artikuluan esandakoak osatzera datozenak. Hori dela eta, horietako hainbat jasotzeko aukera aintzat hartu dugu. Asmoa oinarritzko datuak ematea da, eta ondorioz ez dugu azalpen handirik emango, behar-beharrezkoa ez bada.

BIORO (biora, biohol)

Guretzat ezezaguna zen hitz hau, hiztegieta jasota ez zegoena gainera, gutxienez XVIII. mendera arte barra-barra topatu daiteke, edozein azpiegituraren arotzeria lanei buruzko dokumentuetan: berdin burdinola, errota, etxe, baseliza eta abarretan.

- 1540ko apirilean, Oiartzunen. Aiako auzo eta 50 urteko Juan Iruretagoienakoa arotz-maisuak, Orkazpide burdinolaren eraikuntzari buruz egindako leku-kotzan: “*cómo el dicho suelo de las dichas anteparas e calçes, sobre çiertas maderas que están atravesadas y puestas en el dicho suelo se ha de çerrar de bioladura e tablazón en la forma que se hazen e çierran las anteparas*”⁸⁷.
- Frantzisko Erregegi arotz-maisuaren aitortpena edo deklarazioa, 1701eko maiatz ingurukoa, Oiartzungo Olaberria burdinolaren antepara aztertu ondoren: “*se alla en gran peligro amenazando ruyna, y si com breuedad no se acude a su remedio, tendrá V. Md. mucho daño y gasto. Y siento en mi conciencia que para abreuñar es necesario que quanto antes comienze a cortar y apañar los materiales y bioraduras*”⁸⁸.
- Oiartzungo Olaberria burdinolaren anteparak behar dituen materialen memoriale edo txostena: “*primeramente necessita de trescientos y sessenta codos de bioradura nueva*”⁸⁹.
- 1703ko uztaillean, Erreterian, Maria Florentziana Zubieta Belaskok, Gabirierrotan egin diren konponketa lanei buruz udalbatzari zuzendutako idatzian: “*de como se halla podrido el frontal que mantiene el peso de las piedras de moler y armazón que a ellas corresponde, como también necesita la pressa del dicho molino de reparos precisos, para cuio efecto he echo cortar en su jurisdición dos robles que tenía capaces para reducir a tabla bioladura*”⁹⁰.

---

(87) ARChV. Pleitos Civiles. Zarandona y Balboa, Olvidados, 156-4, XVI au. folioa (gutxi gorabehera auziaren 80. au. folioa).

(88) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-11-1, 125 au. folioa.

(89) *Ibidem*, 131 au. folioa.

(90) Erretereriako Udal Artxibia, A-1-26, 140 au.-at. folioak.

HAMABI

Oiartzunen, XVII. menden amaieran, eta dagoeneko alkateen aginduiak betetzen dituen ofizialari buruz:

- 1691ko ekainaren 22an udalbatzak egindako mandatuan: “*Seuastián de Azcue, alcaide y preboste executor d’este juzgado o qualquier amabi, se les manda que agais executar y cunplir con el tenor de lo que antes está mandado...*”⁹¹.
- 1694ko abenduaren 26ko udal-hauteskundeetan: “*...jurados menores amauis...*”⁹².

IBIKI

Tolosan, 1652ko irailean, Juan Urreta Iriartek Isabela Munitaren zaindari edo kuradorea izan zeneko kontuak aurkezterakoan: “*y seis reales por quatro baras de lienço que llaman ybiqia*”⁹³.

KOLOMA

- Erreterian, 1704ko otsailaren 27an: “*León de Berrondo (...) digo que el año pasado me conzedieron lisencia de cortar tres robles ordinarios para colomas de la casa en que bibo...*”⁹⁴.

MADALTZO

- Erreterian, 1703ko abuztuan. Juan Oiartzabalgoa oiartzuarrak, Suerrinen egin diren mozketa eta kalteei buruzko hitzetan: “*pero que no se atreúa a hacer juicio de los daños ocasionados de la corta de los árboles de fresnos, madalzos, aias, zerezos, espinos y azeuos que hauían sido cortados de pie, respecto del útil y fructo añal que algunos de ellos dauan*”⁹⁵.
- Erreterian, 1703ko abenduan. Juan Ierobi Añarbeko maizterrak, egin dituen zuhaitz-aldaxka landaketei buruzko hitzetan: “*en atención a lo mucho que interesa en servir a V. S. y porque no se malogren las ramas de leñas y espinos y algunos tres o quatro madalzos que se cortaron para el despoamiento por*

---

(91) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-7-1, 133 au. folioa.

(92) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-8-1, 137 au.-140 au. folioak. Onartu behar dugu 2016an hartutako oharretan honela jarri dugula, baina liburua berriz kontsultatzean, ez dugu topatu.

(93) AGG-GAO PT838, 112 at. folioa (106 au.-114 at.).

(94) Erreterian, Udal Artxiboa, A-1-27, 57 au. folioa.

(95) Erreterian, Udal Artxiboa, A-1-26, 149 au. folioa.

*seruir de notable embarazo de dicho trasplantió se valió, que sería asta diez cargas de leña*⁹⁶.

- Oiartzunen, 1704ko urtarrilean. Udalbatzak mendietan egiten diren kalteak saihestu edo ekiditeko hartutako neurrien artean: “*y que conforme la dicha hordenanza no se vendan ni corten ni trasmochesn los madalzos, ayas, ayas [sic] y abellanos y otros árboles frutíferos, como siempre se a acostumbrado en este Valle*”⁹⁷.
- Oiartzunen, 1704ko apirilean: “*declaren si en dicha suerte principal ay algún abellanos, madalzos v otro jénero de árbol frutífero*” eta “*quedándose como se an de quedar ni trasmocharse ni cortar ningún aya, madalso, abellano ni otro árbol frutífero, pues sirben para el abrigo de los ganados y otros efectos*”⁹⁸.

MIHISESARE

- 1550eko ekainean, Orion, bertako auzo Maria Ortiz Segurakoaren testamentuan: “*Yten mando al dicho Jorge [de Mantelola, mi legítimo hijo], vna misisa-rea e vn tocado llamado oçeco que están en mi casa*”⁹⁹.
- 1576 urtean, Maria Juango Laurkaingoa zarauztarraren ondasunen inbentarioan: “*...quatro misyçares: dos nuebos labrados de cada corça (?) y dos comunes traídos*”¹⁰⁰.
- 1576 urtean, Maria Juaniz Lertxundi zarauztarrak, bere testamentuan honakoa uzten zion hiribilduko Andre Mariaren Zeruratzea elizazri: “*...vn misiçare blanco y vn belo de seda y vna gorguera de horo y vn collar de plata*”¹⁰¹.

MIÑO(A)

Orain topatu dugun datuak sagar edo sagarrondo basatiarekin zerikusi zuzena baino, mintegien mundura garamatza. Errenteriarri buruzko XVIII. mende hasierako datuetan, aldaxka edo landarearen sinonimo zela dirudi. Baliteke sagar-aldaxka edo

(96) *Ibidem*, 242 au. folioa.

(97) Oiartzungo Udal Artxiboa, A-1-12-1, 33 au. folioa.

(98) *Ibidem*, 182 at. eta 184 at. folioak. Ald. Oiartzun, 1704ko maiatza: “*...unas porciones de montes (...) las pusieron en venta (...) incluyendo en otros parages ayas, perales, espinos, abellanos y otros árboles que para el sustento del ganado se an reseruado de siempre acá...*” (*ibidem*, 222 au. folioa).

(99) AHPG-GPAH, 3/1779, 154 at. folioa.

(100) AHPG-GPAH, 2/3002, 130 at. folioa.

(101) *Ibidem*, 286 au. folioa.

sagar-landareekin zerikusia izatea, nahiz eta normalean mintegietan gaztainak, haritzak edo bestelako espezieak landatzen diren.

- 1700eko abenduan, Erreterriako udalbatzak honako berria jasotzen du: “*a plantado Miguel de Zuaznauar, vecino de la villa de Astigarraga, partida de estacas o miñoas en el biuero que está junto a Larreandia*”¹⁰².

MUSABEKO

Tolosan, 1652ko irailean, Juan Urreta Iriartek Isabela Munitaren zaindaria edo kuradorea izan zeneko kontuak aurkezterakoan, honakoak aipatzen ditu:

- “*Ocho tocas de mujer, las seis amarillas, que dicen mussabecos*”.
- “*...y nueve reales y tres quartillos por vn tocado que llaman mussabeco, de bara y media*”¹⁰³.

NEKAZARI

- Hernanin, 1667ko urtarrilaren 3an, Domingo Andretetikoa Pedro Idiazkezkoari Mutrikura zuzendu zion gutunean: “*alguna cossa a los necazaris aora por Pasquas*”¹⁰⁴.
- Erreterria, 1699ko ekaina aldera, aitorleei buruzko auziaren inguruan udalbatzari bidalitako txosten batean: “*en esta villa ai más vecinos necazaris que de conveniencias, i si los beneficiados son hijos de necazaris i ponen sirvientes, se lleuarán estos la maior parte de los fructos i rentas*”¹⁰⁵.

OZEKO: Ikus MIHISESARE

SABI

Landare berria; kimua (ernamuina); mintegia; hazitegia. Juan Arin Dorronsorok “Sapisoro” (= “heredad de chirpía”) jasotzen du¹⁰⁶, eta Orotarikoan ondo dokumentatutako hitza da. Gure aldetik, Erreterrian, XVIII. mende hasieran topatu dugu.

---

(102) Erreterriako Udal Artxiboa, A-1-24, 54 au.-at. folioak. Ekainaren 5eko udal-aktan.

(103) AGG-GAO PT838, 106 au.-114 at. folioak. Bigarrena 112 at. folioan.

(104) Josu Larrañagak jakinarazitako datua.

(105) Erreterriako UA, A-1-23, 54 au. folioa.

(106) ARÍN DORRONSORO, J. de “Contribución...”, aip. lan., 192 or.

- 1708ko abendua. Baimena Esteban Gurutzeagakoa, Felipe Etxanizkoa eta Martin Zuaznabarkoari, Bolalekuko lursail bat itxi eta bertan mintegi bat egi-teko: “...pidieron licencia a esta villa para yntroduzir en dicho terreno vn viuero de robles y para ello pidieron licencia para cerrar de vallados hasta vna jugada de tierra valdía para plantar ocho mil sauias y mas algunos plantíos de castaños...”¹⁰⁷.

ZABORRA

Oraingoan ez gaude harri-txintzar edo harri koxkorren aurrean. XVIII. mendeko badirudi gaur egungo esanahiaren ildotik doala, erreusa, zikina adierazteko.

- Oiartzunen, Done Eztebe elizako bitxi, apaingarri eta bestelako gauzen inbentarioan, 1706ko urtarrilaren 2a: “*Yten, diez y seis libras de zera zaborra en limpio*”¹⁰⁸.

---

(107) Errenteriako UA, A-1-31, 106 au. folioa.

(108) Oiartzungo UA, A-1-13-1, 8 at. folioa.